

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«В'ячеслав Чорновіл у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х рр. ХХ ст.»

Студентки 2 курсу, групи СОІз-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 Середня освіта (Історія)

Павлюк Діани Василівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Дрогомирецька Людмила Романівна

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Паска Богдан Валерійович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

Павлюк Д.В. В'ячеслав Чорновіл у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х рр. XX ст. Івано-Франківськ, 2024. 128 с.

У дипломній роботі досліджено діяльність В'ячеслава Чорновола як одного з провідних діячів українського державотворення у період 1980-1990-х років. На основі аналізу історіографії, документальних матеріалів, спогадів та публіцистики здійснено комплексне вивчення його внеску в процеси становлення незалежності України. Розкрито формування суспільно-політичних поглядів В. Чорновола, зокрема у контексті дисидентського руху, та висвітлено основні етапи його громадсько-політичної діяльності. Особливу увагу приділено ролі діяча у діяльності Народного руху України, впливу на процес прийняття Акту проголошення незалежності та розбудову демократичних інститутів у новій українській державі.

Особливу увагу приділено питанню вивчення діяльності В'ячеслава Чорновола в шкільній історичній освіті. Розроблено рекомендації для формування уявлень здобувачів освіти про історичну постать В.Чорновола під час уроків історії України як прикладу для виховання громадянської відповідальності, патріотизму та активної життєвої позиції серед школярів.

Ключові слова: В'ячеслав Чорновіл, державотворення, дисидентський рух, Народний рух України, незалежність України, історична постать, історико-предметні компетентності, діяльнісний, компетентнісний, особисто-орієнтований підходи

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження	7
РОЗДІЛ 2. Формування суспільно-політичних поглядів В'ячеслава Чорновола та початок його громадсько-політичної діяльності	17
РОЗДІЛ 3. Внесок В'ячеслава Чорновола у процес становлення та розбудови державної незалежності України	35
РОЗДІЛ 4. Вивчення історичної постаті на уроках історії у школі (на прикладі В'ячеслава Чорновола)	64
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	87
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність теми. В'ячеслав Чорновіл – визначний український громадсько-політичний і державний діяч, публіцист і літературний критик, правозахисник, без сумніву, є однією з найвизначніших постатей в історії українського державотворення. Про нього справедливо згадують як про людину, яка пробудила Україну і вдихнула у неї Незалежність.

Вагомим внеском В.Чорновола у державотворчі процеси стала його активна участь у створенні та діяльності Народного Руху України за перебудову – першої масової організації, яка відкрито виступила за демократизацію суспільства та незалежність України. В.Чорновіл був одним із лідерів Руху, його ідеологом та натхненником.

Актуальність теми дипломної роботи полягає в необхідності дати цілісну оцінку ролі В.Чорновола у формуванні нашої новітньої історії. Вивчення життя і діяльності В.Чорновола сприятиме осмисленню суспільно-політичних процесів 80–90-х рр. ХХ ст. і дасть змогу зробити висновок щодо його місця і ролі у становленні України як незалежної держави.

На сучасному етапі, коли Україна бореться проти російської агресії, виникає нагальна потреба створювати умови для формування національно свідомої учнівської молоді, наділеної громадською відповідальністю, високими духовними цінностями і патріотичними почуттями. Засвоєння відомостей про життя і діяльність В.Чорновола може стати ключем до розуміння учнями подій, в яких політик брав участь. На прикладі постаті В.Чорновола можна продемонструвати національну гідність нашого народу, його прагнення мати власну державу.

Мета дослідження – дослідити роль В.Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х рр. ХХ ст.

Для досягнення мети передбачено вирішення таких **завдань**:

- вивчити стан наукової розробки проблеми дослідження та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- дослідити формування суспільно-політичних поглядів В.Чорновола та початок його громадсько-політичної діяльності;
- проаналізувати внесок В.Чорновола у процес становлення та розбудови державної незалежності України;
- визначити методи і прийоми формування уявлень учнівської молоді про історичну постать;
- розробити практичні рекомендації щодо організації вивчення постаті В.Чорновола на уроках історії України.

Об'єктом дослідження є державотворчі процеси в Україні у 80-90-х рр. ХХ ст.

Предметом дослідження є участь В'ячеслава Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х рр. ХХ ст., його політична діяльність, вплив на формування національної ідентичності та демократичних інститутів.

Хронологічними межами дослідження є період з травня 1985 р., коли В.Чорновіл повернувся в Україну після заслання, до 25 березня 1999 р. – дати його трагічної смерті в автомобільній аварії.

Методи дослідження. Для написання роботи були використані загальнонаукові методи дослідження, зокрема для вивчення формування суспільно-політичних поглядів В.Чорновола та початок його громадсько-політичної діяльності було використано метод аналізу, порівняння, класифікації, дедукції та узагальнення; історичний метод допоміг проаналізувати внесок В.Чорновола у процес становлення та розбудови державної незалежності України.

Наукова новизна отриманих результатів. Наукова новизна отриманих результатів полягає у детальному вивченні внеску В'ячеслава Чорновола у розвиток національної ідентичності та самосвідомості українського народу, формування української державності. Важливою є

оцінка його ролі у створенні та діяльності Народного Руху України, який став ключовим елементом у процесі здобуття незалежності. Здійснено спробу запропонувати методичні рекомендації щодо організації вивчення історичної постаті В.Чорновола на уроках історії в школі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дипломної роботи можуть бути використані для розроблення питань, пов'язаних з вивченням постаті В.Чорновола в історії, підвищення рівня історичної грамотності учнівської молоді, виховання патріотизму. Знання про участь В.Чорновола у боротьбі за незалежність України сприятиме формуванню національної свідомості та гордості за свою країну.

Структура наукової роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (89 позицій), додатків.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження ролі В.Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80–90-х роках ХХ ст. є важливим аспектом вивчення новітньої історії України. Цей період характеризувався кардинальними змінами у суспільно-політичному житті країни, переходом від тоталітарної системи до демократії та здобуттям незалежності. В. Чорновіл, як один із ключових діячів цього періоду, відіграв значну роль у цих процесах, що робить дослідження його діяльності особливо актуальним для розуміння трансформаційних процесів в Україні кінця ХХ ст.

Джерельна база дослідження є широкою та різноманітною, що дозволяє всебічно розглянути проблему та забезпечити об'єктивність дослідження. Її можна умовно розділити на кілька основних груп.

Основу джерельної бази дипломної роботи становлять опубліковані документи та матеріали: збірки документів, присвячені діяльності Народного Руху України, процесу здобуття Україною незалежності. Важливе місце серед цих джерел займають стенограми засідань Верховної Ради України, які дозволяють проаналізувати позицію В. Чорновола з ключових питань державотворення. Також до цієї групи належать опубліковані програмні документи політичних партій та громадських організацій, у створенні та діяльності яких брав участь В. Чорновіл.

Незамінним джерелом для науковців, які досліджують постать В.Чорновола, є десяти томне видання його праць, підготовлене Міжнародним благодійним фондом В.Чорновола. Це видання зробило доступним для дослідників великий масив документів – від публіцистики до політичних програм, які дозволяють всебічно оцінити внесок діяча у розвиток української державності.

У п'ятому томі збірника розміщено публіцистику та документи періоду з 1970 по 1984 рр., з яких можна отримати інформацію про участь В.Чорновола у дисидентському русі в зазначений хронологічний період. У збірнику містяться протоколи допитів, листи, заяви, звернення, В.Чорновола до різних судових інстанцій і посадових осіб, його публіцистичні статті з ув'язнення, обвинувальний вирок з коментарями В.Чорновола, з яких чітко проглядаються його погляди на становище України у СРСР. В.Чорновіл критикував радянську систему, яка, на його думку, гальмувала розвиток України та пригнічувала національну свідомість українців. Він вказував на економічну занепад, політичні репресії та русифікацію, що відбувалися в УРСР [2, с. 509-544].

У шостому томі творів В. Чорновола розміщено матеріали, які стосуються періоду після звільнення з ув'язнення (1985 р.) по квітень 1990 р., коли почалася його активна державотворча діяльність [3]. Особливу цінність представляють матеріали газети «Час/Time», головним редактором якої був В. Чорновіл, а також його публікації в опозиційних виданнях – «Українському віснику», «Вечірньому Києві», «Літературній Україні». Аналіз цих джерел дозволяє простежити еволюцію поглядів В. Чорновола, його реакцію на поточні події, а також вплив його ідей на формування громадської думки.

У сьомому томі зібрання творів В. Чорновола опубліковано його публіцистичні статті, виступи та інтерв'ю за період з 1990 по 1992 роки. Це був час активної боротьби за незалежність України, в якій Чорновіл відігравав одну з провідних ролей. Том детально ілюструє його еволюцію від народного депутата до лідера національно-демократичних сил, а також його бачення перспектив розвитку молодого української держави [4].

У двохтомному збірнику документів «Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення» містяться матеріали, що стосуються процесів 1990–1992 рр. у Верховній Раді України з підготовки, поступу до власної державності, безпосередньо проголошення незалежності

України та перших кроків нової держави: правові акти, стенограми обговорення найважливіших питань і результати голосування та інші, а також статті вчених-істориків та спогади і роздуми народних депутатів України I скликання Верховної Ради України та деяких інших політиків – безпосередніх учасників і творців тих історичних подій [5, 6].

До збірника «Провісники свободи, державності і демократії» увійшли документальні матеріали Народного Руху України і ЦК Компартії України, пов'язані зі створенням і діяльністю наймасовішого громадського об'єднання, яке перебувало в епіцентрі державного і суспільно-політичного життя України на зламі 80–90-х років минулого століття. Тут опубліковані виступи В.Чорновола на зборах Народного Руху, його листи, звернення, заяви, які дають змогу висвітлити участь Чорновола в конкретних подіях, що відбувалися в рамках діяльності НРУ[10].

Важливу групу джерел складають мемуари та спогади. Ці джерела є особливо цінними, оскільки дозволяють розглянути діяльність В. Чорновола через призму сприйняття його сучасників, зрозуміти атмосферу епохи, мотиви та цілі учасників подій. Незважаючи на значний внесок у розвиток українського державотворення, В. М. Чорновіл не залишив після себе детальних мемуарів чи ґрунтовних спогадів. Лише в автобіографічних нарисах та кількох інтерв'ю розкрив окремі епізоди свого життя та діяльності [1].

Особливе значення мають спогади мемуарів соратників В.Чорновола по дисидентському руху та політичній діяльності – М. Гориня [12], Л. Лук'яненка [14], І. Геля [29], Л. Танюка [17] та ін. Ці джерела дозволяють зрозуміти внутрішню логіку подій, особисті мотиви та переконання учасників державотворчих процесах. Зокрема, особливої уваги заслуговує книга М. Гориня «Запалити свічу» [12], яка містить цінні спогади про спільну з В. Чорноволом діяльність у дисидентському русі та під час становлення незалежної України. Мемуарні джерела дозволяють глибше

зрозуміти особистість В. Чорновола, відчутти атмосферу епохи, в якій він жив і діяв.

Надзвичайно важливими для розуміння його світогляду, політичних поглядів та бачення шляхів розвитку України є публіцистичні та літературні твори В. Чорновола, які вийшли окремими виданнями [18, 58].

Доповненням джерельної бази дипломної роботи є аудіо- та відеоматеріали – записи виступів В. Чорновола на мітингах, прес-конференціях, засіданнях Верховної Ради України, інтерв'ю для ЗМІ. Ці джерела дозволяють не лише проаналізувати зміст виступів, але й оцінити ораторську майстерність В. Чорновола, його вміння взаємодіяти з аудиторією, переконувати опонентів [88, 89].

Аналіз джерельної бази дослідження показує, що вона є достатньо широкою та різноманітною, достатньою для вивчення ролі В. Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х роках ХХ ст.

Водночас, слід зазначити, що деякі аспекти проблеми все ще залишаються недостатньо висвітленими у доступних джерелах, що створює перспективи для подальших досліджень.

Зокрема, потребують більш детального вивчення:

- Особисті архіви В. Чорновола, які можуть містити унікальні документи та матеріали, що розкривають його погляди та плани, які не були реалізовані.
- Стенограми закритих засідань Верховної Ради України та її комітетів, де В. Чорновіл міг висловлювати свої ідеї щодо державотворення, які не потрапили у публічний простір.
- Документи зарубіжних архівів, зокрема дипломатичні звіти та аналітичні матеріали, які можуть містити оцінки діяльності В. Чорновола з боку іноземних спостерігачів.
- Матеріали спецслужб, які стосуються спостереження за В. Чорноволом у період його активної політичної діяльності в незалежній Україні.

- Неопубліковані мемуари та щоденники соратників та опонентів В. Чорновола, які можуть містити важливу інформацію про його роль у ключових політичних подіях.
- Аудіо- та відеозаписи неофіційних зустрічей та дискусій за участю В. Чорновола, які могли б розкрити його бачення державотворчих процесів у неформальній обстановці.

Аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що діяльність В.Чорновола та його роль у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х роках ХХ століття привертала увагу багатьох дослідників. Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених різним аспектам цієї теми, досі відсутнє комплексне дослідження, яке б всебічно розкривало роль В. Чорновола у процесах становлення незалежної України.

Історіографія проблеми охоплює широкий спектр наукових праць, які можна умовно розділити на кілька основних груп. Перша група - це біографічні дослідження життя та діяльності В. Чорновола. Ці роботи дають змогу простежити формування його світогляду, еволюцію політичних поглядів та основні етапи громадсько-політичної діяльності. Серед найбільш ґрунтовних біографічних досліджень слід відзначити праці В. Деревінського [33], М. Коцюбинської [13], В. Овсієнка [15] та інших дослідників, які на основі широкого кола джерел створили комплексні біографічні портрети В. Чорновола.

Друга група досліджень присвячена дисидентському руху в Україні, в якому В. Чорновіл відігравав одну з провідних ролей. Ці роботи дозволяють прослідкувати становлення поглядів і переконань В.Чорновола. Важливе місце серед цих досліджень займають праці Г. Касьянова [41], Ю. Зайцева [38], О. Бажана [25].

Третя група досліджень охоплює політичні процеси в Україні кінця 1980-х - початку 1990-х рр. Ці роботи дозволяють розглянути діяльність В. Чорновола в контексті загальних суспільно-політичних змін, що відбувалися в Україні в період перебудови та здобуття незалежності. Серед

авторів, які досліджували цей період, слід відзначити Г. Гончарука [30], О. Бойка [66], С. Кульчицького [45] та інших.

Четверта група досліджень присвячена ролі В. Чорновола у створенні та діяльності Народного Руху України. Ці роботи висвітлюють процес формування першої масової опозиційної організації в Україні, її програмні засади та діяльність, а також роль В. Чорновола у становленні та розвитку цієї організації. Серед дослідників, які займалися цією проблематикою, варто відзначити О. Гончарука [30], В. Побережець [50], В. Ковтуна [43]. Особливе зацікавлення у нас викликала праця Г. Гончарука «Народний Рух України: Історія» [30]. Це дослідження висвітлює роль В. Чорновола в еволюції Руху, його перетворенні з опозиційної громадської організації на впливову політичну силу, яка відіграла ключову роль у процесі здобуття Україною незалежності.

Особливу увагу дослідників привертала участь В. Чорновола у президентських виборах 1991 р. Ця тема розкривається у праці В. Литвина Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.) [47].

П'ята група досліджень аналізує внесок В. Чорновола у розбудову незалежної Української держави. Ці роботи розглядають його діяльність як народного депутата, кандидата у президенти України, лідера опозиції. Вони допомагають зрозуміти роль В. Чорновола у формуванні демократичних інститутів, розробці законодавчої бази незалежної України, становленні багатопартійної системи. Серед авторів, які досліджували цей аспект діяльності В. Чорновола, слід відзначити І. Овсієнка [15], Ю. Шаповала [60].

Значної уваги дослідники приділили аналізу діяльності В. Чорновола як народного депутата та лідера опозиції у Верховній Раді України. Ця тема розкривається в роботах О. Бойка «Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку» [66] та С. Кульчицького «Утвердження незалежної України: перше десятиліття» [45]. Ці дослідження показують, як В. Чорновіл боровся за демократизацію України, захист національних інтересів та європейський вектор розвитку країни.

Окремий пласт досліджень становлять роботи, присвячені аналізу журналістської та публіцистичної діяльності В. Чорновола. Серед таких праць можна відзначити монографію В. Здоровеги «Публіцистика В'ячеслава Чорновола» (2009), яка аналізує внесок В. Чорновола у розвиток української журналістики та його роль у формуванні незалежних ЗМІ в Україні.

Міжнародна діяльність В. Чорновола та його роль у формуванні зовнішньополітичного курсу України розкривається в роботах Л. Чекаленко «Зовнішня політика України» (2006) та С. Віднянського «Україна в європейському геополітичному просторі» (2008). Ці дослідження показують, як В. Чорновіл боровся за європейську та євроатлантичну інтеграцію України, протистояв спробам відновлення російського впливу на Україну.

Окремий напрямок досліджень становлять роботи, присвячені аналізу впливу ідей В. Чорновола на розвиток української політичної думки та формування національної ідеї. Серед таких праць можна відзначити монографію О. Пахльовської [49] «Україна: шлях до Європи» (2016), яка аналізує внесок В. Чорновола у формування концепції європейської інтеграції України.

Важливим аспектом дослідження діяльності В. Чорновола є аналіз його ролі у формуванні громадянського суспільства в Україні. Ця тема розкривається в роботі Г. Побережець та В. Шкварця «Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості» [51]. У праці висвітлено роль В. Чорновола у розвитку громадських організацій, незалежних ЗМІ та інших інститутів громадянського суспільства.

Після трагічної загибелі В. Чорновола у 1999 році з'явилася низка біографічних досліджень, які намагалися осмислити його життєвий шлях та внесок у розбудову української державності. Однією з перших таких робіт стала книга В. Деревінського «В'ячеслав Чорновіл: нарис портрета політика» [34], яка представила комплексний огляд життя та діяльності В.

Чорновола. Ця робота базувалася на широкому колі джерел, включаючи архівні матеріали та особисті спогади сучасників, і стала важливим кроком у науковому осмисленні ролі В. Чорновола в історії України.

Аналіз історіографії проблеми показує, що незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам діяльності В. Чорновола, досі відсутнє комплексне дослідження його ролі у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х роках ХХ ст. Більшість робіт зосереджується на окремих періодах або аспектах його діяльності, не даючи цілісного уявлення про його внесок у процес становлення незалежної України.

У 2000-х роках з'явилася низка дисертаційних досліджень, присвячених різним аспектам діяльності В. Чорновола. Серед них можна відзначити роботу О. Бажана «Опозиційний рух в Україні другої половини 50-х – 80-х рр. ХХ ст.» [25], яка розглядає діяльність В. Чорновола в контексті дисидентського руху в Україні. Дисертація В. Деревінського «Громадсько-політична та державна діяльність В'ячеслава Чорновола (1960-ті – 1999 рр.)» (2007) [85] представляє комплексний аналіз життєвого шляху та політичної діяльності В. Чорновола.

Проведений аналіз стану наукової розробки проблеми та джерельної бази дослідження ролі В. Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80–90-х рр. ХХ ст. дозволяє зробити ряд важливих висновків, які окреслюють сучасний стан вивчення теми та визначають перспективи подальших досліджень.

Перш за все, слід відзначити, що тема діяльності В. Чорновола та його внеску у процеси державотворення в Україні привертає значну увагу дослідників, що відображено у широкому масиві наукових праць. Історіографія проблеми охоплює різноманітні аспекти його діяльності: від участі у дисидентському русі до роботи у Верховній Раді України та лідерства в опозиції. Дослідники приділяють увагу різним етапам життя та

діяльності В. Чорновола, аналізують його політичні погляди, громадську діяльність, журналістську та публіцистичну творчість.

Разом з тим, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених різним аспектам діяльності В. Чорновола, досі відсутнє комплексне дослідження його ролі у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х роках ХХ ст. Більшість робіт зосереджується на окремих періодах або аспектах його діяльності, не даючи цілісного уявлення про його внесок у процес становлення незалежної України.

Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються такі аспекти:

- Еволюція політичних поглядів В. Чорновола від дисидентства до державного діяча.
- Роль В. Чорновола у формуванні законодавчої бази незалежної України.
- Вплив ідей В. Чорновола на формування зовнішньополітичного курсу України.
- Взаємодія В. Чорновола з іншими політичними силами та лідерами у процесі державотворення.
- Роль В. Чорновола у формуванні системи національної безпеки України.
- Вплив діяльності В. Чорновола на процеси децентралізації та розвиток місцевого самоврядування в Україні.

Ці аспекти потребують подальшого дослідження для створення повної картини ролі В. Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80-90-х роках ХХ століття.

Аналіз стану наукової розробки проблеми дозволив виявити ряд перспективних напрямків подальших досліджень. Зокрема, потребує глибшого вивчення еволюція політичних поглядів В. Чорновола, його роль у формуванні законодавчої бази незалежної України, вплив його ідей на формування зовнішньополітичного курсу України. Важливим напрямком є дослідження взаємодії В. Чорновола з іншими політичними силами та

лідерами у процесі державотворення, що дозволить краще зрозуміти динаміку політичних процесів того часу.

Особливої уваги заслуговує аналіз впливу ідей та діяльності В. Чорновола на сучасні політичні процеси в Україні. Це включає дослідження того, як його ідеї вплинули на формування концепції європейської інтеграції України, розвиток демократичних інститутів, становлення громадянського суспільства. Такий аналіз дозволить не лише оцінити історичне значення діяльності В. Чорновола, але й зрозуміти, як його ідеї продовжують впливати на сучасну українську політику.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що незважаючи на значний обсяг досліджень, тема ролі В. Чорновола у державотворчих процесах в Україні у 80–90-х рр. ХХ ст. залишається актуальною та потребує подальшої розробки. Комплексне вивчення цієї проблеми дозволить глибше зрозуміти процеси становлення незалежної України, оцінити внесок В. Чорновола у формування сучасної української державності та його вплив на подальший розвиток країни. Це дослідження має не лише історичне значення, але й важливе для розуміння сучасних політичних процесів в Україні та формування стратегій її подальшого розвитку.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ТА ПОЧАТОК ЙОГО ГРОМАДСЬКО- ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В.Чорновіл – одна з найвизначніших постатей в історії боротьби за незалежність України. Його життєвий шлях та громадсько-політична діяльність стали уособленням прагнення українського народу до свободи та самовизначення. Формування суспільно-політичних поглядів В.Чорновола та початок його активної діяльності припали на складний період в історії України, коли країна перебувала під жорстким контролем радянської влади.

Народжений 24 грудня 1937 р. в селі Єрки на Черкащині, В. Чорновіл з дитинства виховувався в атмосфері українських культурних традицій та високої освіченості (див. додаток А). Його батьки, вчителі за професією, прищепили синові любов до знань, літератури та рідної мови. Ці ранні впливи заклали міцний фундамент для формування його майбутніх переконань та життєвих принципів.

Шкільні роки В.Чорновола були позначені відмінним навчанням та активною участю в громадському житті. Вже тоді проявилися його лідерські якості та гострий розум. Особливий інтерес він виявляв до української літератури та історії, що згодом стало ключовим фактором у формуванні його національної свідомості [61, с. 11].

Вступивши до Київського державного університету імені Тараса Шевченка на факультет журналістики в 1955 році (див. додаток Б), В.Чорновіл опинився в епіцентрі інтелектуального життя столиці. Університетські роки стали для нього періодом інтенсивного особистісного та професійного росту. Він активно брав участь у студентських дискусіях, літературних вечорах та культурних заходах, що сприяло розширенню його світогляду та формуванню критичного мислення.

Саме в університеті В.Чорновіл почав глибше усвідомлювати проблеми, з якими стикалася українська культура та мова в умовах радянської системи. Він все частіше замислювався над питаннями національної ідентичності та прав українського народу. Ці роздуми згодом стали основою його політичних переконань та активістської діяльності.

Після закінчення університету в 1960 р. В.Чорновіл розпочав свою професійну кар'єру в журналістиці. Він працював у різних виданнях, зокрема в газеті «Молода гвардія» та на Львівському телебаченні. Ця робота дала йому можливість глибше зануритися в реалії українського суспільства, побачити проблеми та несправедливості, які існували в радянській системі.

Поступово В.Чорновіл почав використовувати свої журналістські навички для висвітлення тем, які офіційна пропаганда намагалася замовчувати. Він писав про українську культуру, історію, мову, порушував питання, які були незручними для влади. Ця діяльність привернула увагу як читачів, так і органів державної безпеки.

Період з 1960-х по середину 1980-х років був для В'ячеслава Чорновола часом активної громадської та політичної боротьби проти тоталітарного радянського режиму. У середині 1960-х рр. В.Чорновіл долучився до руху шістдесятників – групи молодих українських інтелектуалів, які виступали за національне відродження та демократизацію суспільства. Він став активним учасником неформальних літературних вечорів, дискусійних клубів та інших заходів, де обговорювалися актуальні проблеми української культури та суспільства.

Важливим моментом у формуванні суспільно-політичних поглядів В.Чорновола стала його участь у підготовці та поширенні самвидаву – нелегальної літератури, яка розповсюджувалася в рукописах або машинописних копіях. Через самвидав він познайомився з творами заборонених авторів, дисидентською літературою та документами, які розкривали правду про сталінські репресії та інші злочини радянської влади.

У 1965 р. В.Чорновіл вперше відкрито виступив проти дій влади, протестуючи проти арештів української інтелігенції. Він відмовився давати свідчення на закритому судовому процесі над своїми друзями-дисидентами, мотивуючи це тим, що суд є незаконним [56]. Цей вчинок став початком його активної правозахисної діяльності та відкритого протистояння з системою.

Наступного року В.Чорновіл підготував збірку документів «Правосуддя чи рецидиви терору?», в якій детально описав порушення законності під час судових процесів над українськими дисидентами. Ця робота стала важливим документом, який розкривав механізми політичних репресій в СРСР та привернув увагу міжнародної спільноти до проблеми порушення прав людини в Україні.

Діяльність В.Чорновола не залишилася непоміченою владою. У 1967 р. його заарештували за звинуваченням в «антирадянській пропаганді та агітації». Суд, який відбувся у Львові, засудив його до трьох років позбавлення волі. Однак навіть у в'язниці В.Чорновіл не припинив своєї боротьби. Він писав листи протесту, оголошував голодування, намагався привернути увагу до становища політичних в'язнів [85, с. 115].

Звільнившись у 1969 р., В.Чорновіл продовжив свою правозахисну діяльність із ще більшою інтенсивністю. Він став одним з ініціаторів створення Української Гельсінської групи – організації, яка ставила за мету моніторинг дотримання прав людини в Україні відповідно до Гельсінських угод, підписаних СРСР.

У 1970 р. В.Чорновіл почав видавати підпільний журнал «Український вісник», який став важливим джерелом інформації про дисидентський рух та порушення прав людини в Україні. Журнал виходив нерегулярно, але мав значний вплив на формування громадської думки та поширення ідей національного відродження. Учасник Гельсінського руху В.Овсієнко згадував, що «Український вісник» виходив невеликим тиражем, був ілюстрований фотознімками, друкувався машинописним способом, але

режим добре розумів його потенціал. Ходили чутки, що голова КГБ УРСР В. Никитченко, який колись навчався разом із дружиною Івана Світличного, попередив його про можливі репресії після появи журналу. Нібито він сказав: «Ми терпіли вас, доки ви не організувалися. Тепер, коли у вас є журнал, а це ознака організації, ми мусимо вжити проти вас заходів» [15, с.154]. Почалися погрози арештів, згадувалися списки на 600 осіб. Незважаючи на заяву про припинення видання журналу, репресії не вдалося уникнути: «сотні обшуків, тисячі викликів на допити, звільнення з роботи, вигнання з вузів, викидання з черг на квартири, недопускання дітей заарештованих чи хоч якось причетних до вищої освіти»

Приводом для стала чергова політична провокація – сфабрикована «Справа Добоша». 4 січня 1972 р. Я. Добоша – бельгійського громадянина, українця за походженням, члена Спілки Української Молоді було заарештовано в Києві органами КДБ під час туристичної поїздки в Україну. У нього було знайдено копію «Словника рим української мови» радянського політв'язня С.Караванського. На допитах у КДБ Я. Добош давав свідчення про українських дисидентів, з якими було заплановано зустрічі; заявив, що виконував роль зв'язкового емігрантських «антирадянських» центрів. Добоша було вислано з СРСР, а повернувшись до Бельгії, він заявив, що свідчення в Києві давав під примусом, і відмовився від них [15, с.155].

«Справа Добоша» стала початком широкої репресивної кампанії проти інакомислення і, передусім, самвидаву. Одним з її центральних моментів була ліквідація «Українського вісника». Головний редактор видання – В. Чорновіл був головним підозрюваним у цій справі. Хоч реальних доказів проти нього слідство не мало, 12 січня Чорновола заарештували [41, с.124]. А вже 11 лютого 1972 р. газета «Радянська Україна» опублікувала розгорнуту статтю, в якій відомих дисидентів, зокрема І. Світличного, Є. Сверстюка та В. Чорновола звинуватили у проведенні антирадянської агітації [50, с.155]. Цей крок свідчив про початок масштабної кампанії проти українського дисидентського руху.

В такий спосіб влада знову спробувала зупинити діяльність В.Чорновола. У 1972 р. його засудили до шести років таборів суворого режиму та трьох років заслання (див. додаток Д). Цей період став для нього часом важких випробувань, але також і часом глибоких роздумів та формування чіткої політичної програми.

З вироку Львівського обласного суду, виголошеного 12 квітня 1973 р., можна отримати інформацію про те, в чому радянська влада звинувачувала В.Чорновола : «Підсудний Чорновіл на протязі 1969, 1970 і 1971 років у м.Львові й ін. місцях з метою підриву і ослаблення радянської влади систематично виготовляв, розмножував, розповсюджував і зберігав документи і літературу, що порочать радянський державний та суспільний лад» [2, с. 520]. У цих документах, були переконані служителі радянської Феміди, «зводяться наклепи на національну політику в Радянському Союзі», «пропагується ідея підриву братської дружби і єдності народів Радянського Союзу» [2, с. 520]. Для істориків цікавий не так текст виголошеного В.Чорноволу вироку, як його власні коментарі, з яких проглядається його громадянська позиція і світогляд : «...каральні органи не зупиняються ні перед чим, щоб пригасити зрослу національну свідомість українського народу, ізолювати за дротами й ґратами людей, які насмілюються мати й відстоувати власні переконання, не тотожні з останніми офіційними директивами» [2, с.532]. Передані на волю коментарі потрапили за кордон і були там опубліковані видавництвом «Сучасність» [2, с.519].

Період з 1973 по 1985 рік був одним з найскладніших у житті В'ячеслава Чорновола. Ці роки він провів у таборах і місцях позбавлення волі, зазнаючи жорстоких переслідувань з боку радянської влади. Однак, незважаючи на всі труднощі, він не зламався і продовжував боротися за свободу України: «Написане мною відоме громадськості, і тільки воно відображає мій світогляд» [2, с.532].

У таборах В.Чорновіл продовжував боротьбу за права в'язнів, організовував акції протесту, писав звернення до міжнародних організацій.

12 січня в таборах щороку відзначалося голодуваннями і петиціями українських політв'язнів. «Заявою про голодівку, яку я подав 12 січня 1974 р., - писав у коментарях до вироку суду В.Чорновіл, - я й закінчу свою розповідь про трагікомедію під назвою «Кримінальна справа № 196» [2, с.548].

Слід зауважити, що 12 січня 1972 р. – дата початку широких репресивних акцій з метою остаточної ліквідації течії шістдесятників в українському літературно-громадському житті. Тому саме 12 січня, починаючи з 1974 р., В.Чорновіл відзначав одноденною голодівкою. У своїй заяві, адресованій голові Президії Верховної Ради УРСР він писав: « .. я щорічно - як в ув'язненні, так і після звільнення – відзначатиму цей сумнопам'яний день української історії одноденною голодівкою. Так робитиму аж до справедливого перегляду моєї та аналогічних справ» [2, с.549].

Незважаючи на умови ув'язнення, Чорновіл продовжував писати листи, в яких висловлював свої погляди на ситуацію в Україні й закликав до боротьби за свободу. Його листи були важливим джерелом інформації про становище політв'язнів і стали частиною українського самвидаву. Він працював над своїми політичними та публіцистичними творами, зокрема над книгою «Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»)», яка розповідала про долі українських дисидентів [58].

30 петицій, написаних В'ячеславом Чорноволом на початку 1977 р., стали голосом тисяч політв'язнів. Стоденне масове голодування за статус політв'язня перед початком роботи Белградської наради з безпеки і співробітництва у Європі, де мали розглядатися питання з прав людини, було спробою достукатися до свідомості міжнародної спільноти. Чорновіл, як один з лідерів протесту, зазнав особливо жорстоких тортур: цілий рік голодування, карцер, ПКТ (приміщення камерного типу) – це лише частина того, що йому довелося пережити [34, с.59].

Як відомий дисидент Чорновіл використовував свій авторитет, щоб привернути увагу світової громадськості до діяльності Української Гельсінської Групи (УГГ) та порушень прав людини в Україні. Його підтримка УГГ була природним продовженням його боротьби за свободу і незалежність України.

4 березня 1980 р. в газеті «Свобода», що видавалася в Нью-Йорку, під назвою «Вячеслав Чорновіл закликає до підтримки Української Гельсінської Групи» була опублікована заява В.Чорновола про вступ до УГГ. У цій заяві Чорновіл писав: «..прошу вважати мене оголошеним членом Української Гельсінської групи з наданням права підписувати узголені зі мною колективні документи, а також виступати індивідуально іменем члена Групи з питань захисту прав людини й нації» [2, с.659]. Хоча Вячеслав Чорновіл формально не був членом УГГ, він активно підтримував її цілі та завдання, вважаючи себе «членом Української Гельсінської групи, який перебуває у журналістському відрядженні з метою освітлення становища в місцях позбавлення волі» [2, с.659].

Спільна боротьба Чорновола та УГГ посилювала тиск на радянську владу і привертала увагу світової громадськості до порушення прав людини в Україні.

Після відбуття терміну у мордовських таборих у 1978 р. В. Чорновіл був засланий до села Чаппанду в Якутії. На деякий час його перевели до районного центру Нюрба, де він працював над новим твором «Тільки один рік» (1977-1978). Хоча цей рукопис був вивезений за кордон, до нас дійшла лише його незначна частина.

Втретє Чорновола було заарештовано 8 квітня 1980 р. за спробу згвалтування за сфабрикованим звинуваченням. В останньому слові на судовому засіданні Чорновіл сказав: «Які б не були нині жорстокі час, але мені здається, що 15-ма роками принципового протистояння я заслужив хоча б грамотного слідчого або трохи поряднішу статтю кодексу»[2, с.672.]. У знак протесту проти беззаконня Чорновіл оголосив 120-денну голодівку.

Незважаючи на це, його засудили до 5 років позбавлення волі. Лише завдяки протестам прокурора Якутії, Чорновіл був достроково звільнений у 1983 р. [1].

Лише у квітні 1985 р. В'ячеслав Максимович повернувся на Батьківщину. Спроби знайти роботу за фахом виявилися марними, і він змушений був влаштуватися кочегаром у львівському міськрембудтресті. Незважаючи на низький соціальний статус цієї роботи, Чорновіл продовжував свою політичну діяльність, активно виступаючи за права українців [34, с.65].

Друга половина 1980-х рр. стала переломним моментом в історії України. Повернення дисидентів, створення нових громадських організацій, відродження української культури та мови – все це свідчило про початок розпаду радянської системи та пробудження національної свідомості. В умовах «перебудови» з Кримінального кодексу УРСР були виключені статті, за якими судили людей за їхні ідейні переконання або навіть за критичне слово на адресу партійно-державної влади. Це дало новий імпульс новаційним суспільно-політичним процесам [32, с.90].

Політика перебудови, ініційована М. Горбачовим, створила певний простір для громадської активності. Хоча свобода була обмеженою, вона дозволила українській інтелігенції об'єднуватися та вільно висловлювати свої думки.

Першою незалежною громадською організацією в радянській Україні періоду перебудови став Український культурологічний клуб (УКК). Перше засідання клубу відбулося 1987 р. [46, с.97].

У серпні того ж року після п'ятнадцятирічної перерви вийшлосьоме видання «Українського вісника», В.Чорновіл став його редактором. Відродження «Українського вісника» стало важливим інструментом для поширення інформації про порушення прав людини в Україні та боротьби за незалежність [34, с.65].

Інтерв'ю В'ячеслава Чорновола та Михайла Гориня закордонній журналістці Марті Коломієць восени 1988 р. спровокувало гостру реакцію радянської влади. За цією подією послідувала кампанія з метою видворення дисидентів за межі СРСР. На знак протесту проти таких дій, Чорновіл та Горинь звернулися до світової спільноти із незвичайним проханням – не надавати їм притулку. Паралельно з цими подіями, обидва діячі зазнали репресій – Чорновіл був звільнений з роботи.

Розуміючи необхідність масштабних змін, В.Чорновіл поступово переорієнтувався на активну політичну діяльність. Він виступав за демократичну, незалежну Українську державу, за права людини та національних меншин, за ринкову економіку та інтеграцію України в європейські структури. Його ідеї базувалися на глибокому розумінні української історії та культури, а також на аналізі сучасних йому суспільно-політичних процесів [59, с. 131].

У середині 1988 р. В'ячеслав Чорновіл, як один з ідеологів українського національного руху, зіграв ключову роль у створенні Української гельсінської спілки (УГС). Ця організація стала першою легальною опозиційною силою в Україні, об'єднавши активістів, які боролися за реалізацію широкого спектра прав і свобод, включаючи національні, економічні та політичні. Під впливом УГС багато неформальних організацій переосмислили свої цілі та посилили увагу до питання майбутнього України як незалежної держави. Чорновіл був одним із провідних теоретиків і практиків, які формували політичну платформу УГС, спрямовану на досягнення цього стратегічного завдання [32, с. 82].

Спілка виникла як продовження діяльності Української Гельсінської групи, яка діяла в умовах радянського тоталітаризму. УГС Чорновіл вважав прикладом того, як громадянська активність може змінювати країну на краще. У статті «Наші першочергові завдання» Чорновіл констатував, що станом на жовтень 1988 р. філії спілки або групи функціонували в Києві, Москві, Львівській, Одеській, Івано-Франківській, Тернопільській,

Дніпропетровській, Черкаській, Волинській, Вінницькій областях. Він закликав посилити пропаганду Декларації принципів та статутних Принципів УГС: «В ідеалі їх повинен мати кожен робітничий колектив, кожна установа й навчальний заклад» [3, с.424]. Масовість організації і взаємопідтримка її членів, на думку В.Чорновола, - «найкращий спосіб забезпечення від можливих нападок партійної бюрократії та рпресивних органів»[3, с.425].

Головною метою УГС було: захист прав людини, демократизація, сприяння розвитку громадянського суспільства, інтеграція України в європейську спільноту цінностей. В інтерв'ю американському журналісту Рею Кутюр 12 вересня 1988 р. В.Чорновіл наголосив, що УГС створена тому, що Україна перебуває в жахливому становищі: «Нашу мову усунуто з усіх сфер влади, з усіх вищих навчальних закладів, з більшості українських шкіл... А протягом останніх десяти років людей, які відстоювали право розмовляти українською, безжально переслідували» [3, с.412]. Боротьба за утвердження української мови як державної була важливим напрямком діяльності В.Чорновола. Він виступав за розширення сфери використання української мови, за підтримку національного кінематографу, літератури, мистецтва. При цьому В.Чорновіл завжди наголошував на важливості поваги до прав національних меншин та їхніх культурних потреб [61, с. 11].

На початку 1989 р. було створено вищий керівний орган Спілки, який отримав назву Всеукраїнської Координаційної Ради УГС. До складу Ради УГС увійшли 22 особи, більшість яких становили колишні політв'язні, серед них: В. Чорновіл, Б. і М. Горині, М. Муратов, С. Набоков, С. Хмара та ін. Згодом до них приєднався і Л. Лук'яненко, який повернувся із заслання і члени УГС обрали його головою Спілки. Через два роки більша частина програмових принципів УГС схвалена Декларацією про державний суверенітет України, що слід розглядати як наслідок плідної діяльності її членів, в т.ч. й В.Чорновола [34, с.82].

Укладачами програмного документу під назвою «Декларація принципів УГС» стали В. Чорновіл і Михайло й Богдан Горині. З огляду на складну політичну ситуацію, автори «Декларації принципів УГС» свідомо вирішили не включати до документа прямі заклики до відновлення української державності. Вони розуміли, що таке формулювання могло б спровокувати негативну реакцію радянської влади. Проте, ідея незалежної України була для них пріоритетною. В Декларації автори висловили бачення майбутнього України як конфедерації або федерації суверенних держав, підкресливши, що саме відновлення української державності є гарантією прав усіх її громадян [54, с.635-636].

Декларація УГС відзеркалювала погляди В.Чорновола. Серед інших важливих положень документу були: вимога конституційного закріплення державного статусу української мови, ліквідація монополії Компартії на владу та передача її демократично обраним органам, відновлення повноцінних дипломатичних відносин України з іншими країнами. Крім того, Декларація передбачала перехід до ринкової економіки на основі республіканського госпрозрахунку, припинення будівництва атомних електростанцій на території України, декриміналізацію політичної діяльності та забезпечення релігійних свобод шляхом відновлення прав Української автокефальної православної і Української греко-католицької церков. Також декларувалося скорочення чисельності армії та створення республіканських збройних формувань [34, с.83].

В'ячеслав Чорновіл, як один з лідерів українського національно-визвольного руху, зіграв вирішальну роль у визначенні стратегічних цілей Української Гельсінської Спілки. На Установчих зборах Народного Руху України у вересні 1989 р. він офіційно проголосив, що метою УГС є здобуття Україною повної незалежності [34, с.89].

Цікавим є те, що хоча лідери УГС офіційно не позиціонували свою організацію як політичну, влада чітко розуміла її реальний потенціал. Незважаючи на відсутність прямих закликів до незалежності в Декларації,

влада сприймала Спілку як украї небезпечну націоналістичну політичну організацію, з якою необхідно боротися.

Діяльність Української Гельсінської Спілки супроводжувалася постійним тиском з боку радянської влади. Члени організації зазнавали переслідувань, арештів та дискредитації. Проте, незважаючи на репресії, авторитет УГС серед народу тільки зростав. Спілка стала одним з рушійних сил демократичних перетворень в Україні, ініціювала створення інших громадських об'єднань — Товариства української мови імені Тараса Шевченка, «Меморіалу», Народного Руху України та ін., у формуванні незалежної преси, брала активну участь у проведенні мітингів та страйків, сприяла легалізації Української греко-католицької церкви. Логічним завершенням цього етапу стало перетворення УГС на політичну партію — Українську республіканську партію на з'їзді у квітні 1990 р. [32, с. 92].

На тлі розвалу радянської системи виникла гостра потреба в нових політичних силах. Народний Рух України став відповіддю на цей запит. Ідея його створення визрівала в суспільстві, а колишні політв'язні та діячі опозиції взяли на себе ініціативу очолити рух. В. Чорновіл згадував про мітинг у Львові 17 вересня 1989 р., в якому взяли участь від 250 до 500 тис. осіб, що свідчило про активізацію народних мас : «Це була природна потреба різко змінити ситуацію, яка на цей момент склалася в країні: ішло розвалення комуністичної системи, дуже активізувалися народні маси, і це треба було оформити» [50, с.115].

В. Чорновіл став одним з ініціаторів створення Народного Руху України (НРУ). Установчий з'їзд НРУ відбувся в Києві 8–10 вересня 1989 р., на ньому Чорновіл був обраний членом Великої Ради НРУ і став одним з ключових лідерів цієї організації. Авторитет Чорновола серед інтелігенції, дисидентів та широких верств населення значною мірою сприяв об'єднанню зусиль різних сил, спрямованих на досягнення незалежності України. У виступі на установчому з'їзді Руху Чорновіл чітко окреслив цілі та завдання НРУ, підкреслив важливість об'єднання всіх сил, які прагнуть незалежності

України, і застерігав від розколу між Українською Гельсінською Спілкою та Народним Рухом [10, с.117-118].

На переконання В.Чорновола, Народний рух був «покликаний об'єднати всіх, кому болить доля України, для конкретних щоденних справ» [45, с.13].

НРУ справді швидко перетворився на масову організацію, яка об'єднала різні опозиційні сили навколо ідеї національного відродження та демократизації суспільства. В.Чорновіл активно включився в роботу Руху, виступав на мітингах, писав статті, брав участь у розробці програмних документів. Соратники характеризували Чорновола як незламного захисника національних інтересів, наполегливого, принципового та впевненого у своїй правоті. Його авторитет серед активістів Руху був надзвичайно високим, багато хто бачив у ньому символ боротьби за незалежність України [10, с.224].

Ці якості Чорновола надали Народному Руху України особливих рис, які залишилися характерними для цієї політичної сили й донині.

На IV Всеукраїнських зборах НРУ (грудень 1992 року) Народний Рух України перетворився на політичну партію, В'ячеслава Чорновола було обрано єдиним головою НРУ [10, с.224].

Перетворення Народного Руху України (НРУ) на політичну партію було логічним завершенням процесу його еволюції. З громадсько-політичного руху, який об'єднав різноманітні сили для досягнення незалежності України, НРУ перетворився на організовану політичну структуру, готову брати участь у парламентських виборах та боротися за владу.

Одним з найгостріших у політичному дискурсі 1990-х рр. було питання про унітарний чи федеративний устрій України. Позиція В'ячеслава Чорновола з цього приводу була досить складною і неоднозначною, викликаючи як підтримку, так і критику. Ще у 1987 р., задовго до активних дискусій на цю тему в українському суспільстві,

Чорновіл виявив інтерес до федералізації, Цікавим є те, що він бачив федералізацію не як послаблення центральної влади, а як спосіб більш ефективного управління країною; підкреслював необхідність жорсткої централізації в певних сферах, таких як ідеологія та освіта [61, с.18-19].

У березні 1990 р. відбулися перші в Україні після тривалого періоду тоталітарного режиму вибори до Верховної Ради України, які ознаменували початок нового етапу в історії України – переходу до демократичного суспільства. Вибори 1990 р. стали переломним моментом у житті і політичній кар'єрі В'ячеслава Чорновола. Ці вибори, які відбувалися на хвилі загального піднесення і прагнення до змін, ознаменували початок нового етапу в історії України та відкрили нові можливості для багатьох політичних діячів. Для Чорновола та інших дисидентів, які потрапили до Верховної Ради, обрання стало не просто політичною перемогою, а й підтвердженням того, що їхня боротьба не була марною, а їхні погляди мають право на існування. Опинившись у парламенті, Чорновіл та його однодумці отримали можливість безпосередньо впливати на законотворчий процес, висловлювати свої погляди з трибуни і відстоювати інтереси українського народу.

В інтерв'ю 10 березня 1996 р. на апитання Марти Коломієць «Чому Ви вирішили взяти участь у виборах до Верховної Ради 12-го скликання? Чи Ви вважали, що суспільство готове сприйняти Ваші ідеї, переконання, точку зору?» він відповідав так: «Ми вважали, суспільство дозріло і до того, щоб проголосити незалежну Українську державу, і до демократичних принципів, так. Так що я цілком свідомо йшов з метою прийти у Верховну Раду, якщо не більшість там створити, то, принаймні, потужно впливати на оцей процес переходу України з імперії в незалежну державу» [6, с. 615].

Народний Рух України, який очолював Чорновіл, здобув значну перемогу на цих виборах. Це свідчило про те, що українське суспільство прагне змін і готове підтримати лідерів, які відстоюють ідеї незалежності та демократії.

Перемога на парламентських виборах відкрила для Чорновола двері до Верховної Ради України. Це дозволило йому безпосередньо впливати на політичні процеси в державі та відстоювати інтереси українського народу на найвищому рівні. Одночасно, 4 березня 1990 р. В.Чорновола обрали депутатом Львівської обласної ради, квітня 1990 до квітня 1992 р. він очолював Львівську обласну раду, що свідчило про його величезний авторитет серед західноукраїнської інтелігенції [32, с.195].

На посаді голови Львівської обласної ради, Чорновіл отримав можливість реалізувати свої ідеї на регіональному рівні. Перші рішення Львівської обласної ради були справжнім викликом для радянської системи: утвердження національної символіки, впровадження національних свят, визнання УПА та декомунізація – ці рішення свідчили про прагнення В.Чорновола відродити національну ідентичність. Було поставлено і вирішено питання про повернення українських хлопців-солдат з «гарячих точок», а пізніше про військову службу тільки на території України. Перехід до ринкових відносин, приватизація, аграрна реформа – ці заходи були спрямовані на подолання планової економіки та стимулювання розвитку підприємництва. Був проголошений курс до переходу на ринкові відносини, що включав проведення акціонування підприємств, виведення їх з-під союзної власності. Ще напередодні виборів, у своєму виступі як кандидата на посаду голови Львівської обласної ради Чорновіл критикував централізовану планову економіку СРСР, яка, на його думку, гальмувала розвиток України та призводила до її економічної залежності від Москви [4, с.55]. Львівсько обласна рада ухвалила рішення про проведення аграрної реформи, згідно з якою збільшувалися розміри присадибних ділянок, здійснювалось розпаювання колгоспної землі, що призвело до створення в області 300 фермерських господарств. У загальному близько 80 відсотків рішень обласної ради стосувалося економічних питань [34, с.91].

Рішення Львівської обласної ради на початку 90-х років були важливим етапом на шляху становлення незалежної України. Вони

продемонстрували, що регіони можуть брати ініціативу в свої руки та змінювати країну.

На початку осені 1990 р. В. Чорновіл спрогнозував можливий наступ реакції на демократичні свободи, що почав наростати з кінця 1990 р. Відповідно, він запропонував підготувати комплекс різноманітних протидій реакції. Одним із перших його заходів було досягнення координації і узгодженості дій рад трьох західноукраїнських областей — Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської, в яких домінували демократичні сили. Створена так звана Галицька Асамблея стала займатися не лише політичними питаннями, але проводила заходи із стабілізації економічних процесів в цих областях [34, с.92].

Реакцією на зростаючі національно-визвольні рухи в західних областях України і, зокрема, на активність Львівської обласної ради, очолюваної Вячеславом Чорноволом, стала заява ЦК КПУ про галицьку автономію. Головним аргументом проти галицької автономії було те, що такі тенденції підривають територіальну цілісність Радянського Союзу та України. Ця заява відображала спробу радянської влади зберегти контроль над ситуацією. «Те, що нам приписують «галицьку автономію», - заявив у травні 1990 р. Чорновіл на пресконференції на зїзді Української республіканської партії, - це нісенітниця. Ідеться про федералізм, а не про відновлення ЗУНР. Підкріпити цей федералізм фінансово – кошти перераховують не в Київ, а до свого уряду, і вже той якусь частку передає в центр. Це дало б змогу чимало місцевих проблем вирішити набагато оперативніше». Нас же звинувачують у «галицькій автономії», бо ми, мовляв, домовляємося про спільні дії з Івано-Франківською й Тернопільською областями, де переміг демократичний блок». «Регіоналізм» в інтерпретації Чорновола – це демократичні зміни в регіоні: «де ми можемо щось змінювати демократичним шляхом – там змінюємо» [4, с.74]. Демократичні реформи на регіональному рівні стали моделлю для інших областей України (див. додаток В).

Рішення Львівської обласної ради щодо релігійних конфесій, ухвалене 4 травня 1990 р., було одним із ключових кроків на шляху відновлення релігійної свободи в Україні та подолання наслідків радянської політики атеїзації. Львівська обласна влада, незважаючи на всі зусилля, не змогла повністю подолати релігійний конфлікт [4, с.61]. Існуючі внутрішні суперечності між православними та греко-католиками були використані як інструмент для дестабілізації регіону.

Складним і неоднозначним було рішення В'ячеслава Чорновола про збереження на посадах деяких представників старої номенклатури. З одного боку, це дозволяло забезпечити певну стабільність у регіоні та уникнути повного паралічу державних структур. З іншого боку, це могло створювати перешкоди для проведення радикальних реформ [34, с.91].

Боротьба за ідеали, які відстоював Чорновіл, формувала його світогляд, робила його сильним і непохитним. У відповіді на питання, чому погодився «звалити на свою шию такий хрест?» В.Чорновіл відповів так: «коли й суджено кому звалитися під цим хрестом, то хай буду я. Усе-таки я довше за інших зможу під ним вистояти» [4, с.65].

Отже, світогляд В.Чорновола гартувався у боротьбі за національне відродження України та демократичні цінності. Його життєвий шлях був тісно пов'язаний з українським дисидентським рухом. Чорновіл був одним із найяскравіших його представників, віддавши багато років боротьбі за свободу слова, за права людини та за незалежність України. Його статті та виступи були спрямовані проти тоталітарного режиму, за відродження української мови, культури та національної свідомості. За свою активну громадську позицію Чорновіл неодноразово зазнавав переслідувань з боку радянської влади.

Громадська діяльність Чорновола відіграла вирішальну роль у формуванні українського національного руху та підготовці ґрунту для здобуття Україною незалежності. Його внесок у процес становлення та розбудови державної незалежності України важко переоцінити. Він був

одним із ініціаторів створення Народного Руху України за перебудову – масової громадсько-політичної організації, яка відіграла вирішальну роль у мобілізації українського суспільства на шляху до незалежності. Ідеї В.Чорновола не лише відображали настрої українського суспільства, але й стали потужним каталізатором для пробудження національної свідомості українців, формування громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 3

ВНЕСОК В. ЧОРНОВОЛА У ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

В.Чорновіл відіграв ключову роль у здобутті Україною незалежності та формуванні її як демократичної держави.

Варто наголосити на винятковій ролі В'ячеслава Чорновола під час прийняття Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Він був одним з ініціаторів розробки та прийняття Декларації, а його активна громадська позиція, непохитна віра в незалежність України та безкомпромісна позиція мала визначальний вплив на її зміст. Чорновіл очолював депутатську групу, яка активно лобіювала цей документ у Верховній Раді. У своїх виступах у Верховній Раді він переконливо доводив необхідність проголошення державного суверенітету України. Він наводив історичні факти, аналізував політичну ситуацію в країні та світі, а також звертався до почуттів патріотизму та національної гідності українців.

Однією з ключових ідей Чорновола була необхідність створення самостійної і незалежної української держави. Декларація закріпила це право, проголосивши Україну суверенною державою. У виступі на сесії Верховної Ради у 11 липня 1990 р. Чорновіл підняв питання про те, який державний устрій України має затвердити Декларація про державний суверенітет: «.. не народну, не соціалістичну, не радянську, не ніяку іншу. Прошу перед «проголошує» написати «стверджує нову назву УРСР – «Республіка Україна» [4, с. 135].

Чорновіл завжди підкреслював, що влада належить народу. Ця ідея знайшла своє відображення у Декларації, де проголошується, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [32, с. 197]. В. Чорноволом був висунутий проєкт «Декрету про владу»: «...влада в Україні повинна належати народові..., органи державної влади повинні служити

лише волі народу та забезпечувати захист прав і свобод свого народу, а також законних інтересів народу України» [4, с. 139].

Наступним серйозним кроком у становленні державної незалежності стала подія 24 серпня 1991 р., коли Верховна Рада Української РСР за ініціативи Народного Руху України та підтримки демократичних партій проголосила «Акт про державну незалежність України» – 346 голосами «за». В.Чорновіл підтримував Акт проголошення незалежності України, прийнятий Верховною Радою 24 серпня 1991 року (див. додаток Г) та брав участь у розробці ключових державотворчих документів [30, с. 126].

Після проголошення незалежності України В.Чорновіл продовжив активну політичну діяльність. Він очолив Народний Рух України, який трансформувався з громадського руху в політичну партію. Під його керівництвом Рух став однією з найвпливовіших політичних сил в Україні, яка відстоювала ідеї демократії, ринкових реформ та європейської інтеграції [28, с. 119].

Від липня 1991 р. В. Чорновіл вступив в передвиборчу боротьбу за президентську посаду. Його кандидатуру висунув Народний Рух України. 20 липня 1991 р. відповідною ухвалою Центрального Проводу Народний рух України звернувся до всіх демократичних громадських організацій, політичних партій, трудових колективів із закликом висувати і підтримувати єдиного кандидата від опозиційних до КПРС-КПУ сил і виступив з ініціативою про участь Руху у виборах Президента України [5, с.198].

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди наголошував на важливості демократичних процедур та верховенства права. Він виступав за проведення чесних виборів, свободу слова та преси, незалежність судової системи. Ці принципи він намагався впроваджувати в життя.

В'ячеслав Чорновіл висловлював занепокоєння щодо розпорошеності сил у демократичному таборі під час президентських виборів 1991 р. Він попереджав про небезпеку електоральної ейфорії, зазначаючи, що хоча

формально Компартія СРСР припинила своє існування, реальна загроза з боку тоталітарних сил залишалася актуальною. На думку політика, союзні структури, зокрема, очолювані Михайлом Горбачовим, та залишки комуністичної партії зберігали значний вплив і прагнули зберегти свою владу. «Потрібно бачити, яка величезна загрозна сила ще протистоїть нашим досягненням», - заявляв В. Чорновіл на Всеукраїнському форумі інтелігенції [34, с.97].

Протягом усього періоду збору підписів на підтримку своєї кандидатури Чорновіл неодноразово ініціював дискусії про необхідність об'єднання демократичних сил навколо єдиного кандидата. На сесіях Галицької асамблеї, Всеукраїнському форумі інтелігенції та інших заходах він закликав до консолідації зусиль, неодноразово підкреслюючи свою готовність підтримати рішення будь-якого демократичного об'єднання щодо спільного кандидата. Політик сподівався, що після завершення етапу реєстрації кандидатів, усі демократичні сили зможуть подолати розбіжності і об'єднатися навколо єдиної мети. Він здійснював активні поїздки по регіонах України, акцентуючи увагу на необхідності відновлення незалежності України. Для нього особиста перемога на президентських виборах була менш важливою, ніж досягнення консолідованого результату на референдумі про державну самостійність. 29 жовтня 1991 р. в інтерв'ю кореспонденту газети «Известия» у відповідь на питання, чи з перших днів думав він про перемогу на виборах президента, В.Чорновол відповів: особливих надій на успіх я не плекав. Але я розумів, що участь у кампанії дасть можливість відстоювати ідею української державності» [4, с .414].

Оцінюючи свої шанси на перемогу у виборах В.Чорновіл порівнював себе з Л.Кравчуком: «За справу я боровся все життя, а мій опонент – кілька тижнів. Я маю чітку систему поглядів: ніколи не шарахався вліво чи вправо. Не міняв гасла залежно від подиху вітру... Я завжди був переконаний у своїй правоті... Мені ні в чому було каятися, нічого зрікатися. Я ці вибори не програю, яким би не був їх результат» [4, с.430].

Передвиборча програма В'ячеслава Чорновола "Шлях до свободи" відображала його глибоке переконання в необхідності побудови демократичної і соціально справедливої держави. Політик вважав, що головне завдання президента – забезпечити консолідацію суспільства та створити умови для розвитку громадянського суспільства. Чорновіл підкреслював, що досягти цієї мети можливо лише шляхом еволюційних змін та проведення комплексу соціально-економічних і політичних реформ, які враховуватимуть інтереси всіх верств населення [34, с.100].

Чорновіл наполягав на необхідності швидкого проведення референдуму щодо підтвердження незалежності України, вважав його вирішальним кроком у здобутті Україною міжнародного визнання як суверенної держави [30, с. 126].

Під час зустрічей з виборцями на Сумщині в листопаді 1991 р. він закликав проїнятися почуттям відповідальності за 1 грудня і активно проголосувати за незалежність України. Чорновіл був переконаний, що саме референдум стане вирішальним моментом у боротьбі за незалежність України та визнання її міжнародним співтовариством: «цілий світ пов'язує з тим референдумом визнання України, економічну співпрацю з нею, економічну допомогу їй» [4, с.436].

Результати президентських виборів для Чорновола були невтішними. Л. Кравчук одержав більше половини голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, і став президентом одразу після першого туру голосування. В.Чорновіл, хоча й не став президентом, здобув значну підтримку у західних областях України, зокрема, у Львівській, де отримав понад 75% голосів. Однак, у центральних та південно-східних регіонах його підтримка була значно нижчою, що свідчить про існування суттєвих регіональних розбіжностей у політичних орієнтаціях українського суспільства.

Зазнавши поразки на президентських виборах, демократичні кандидати все ж мали привід для позитивних емоцій — понад 90 %

населення України проголосувало на референдумі за відновлення незалежності України [32, с.231].

Після перемоги Леоніда Кравчука на президентських виборах 1991 р., Чорновіл оголосив про перехід у конструктивну опозицію. Політик зазначав, що хоча він підтримуватиме будь-які позитивні ініціативи нової влади, він не забуватиме про її походження з колишньої партократії та про потенційні ризики збереження старих методів управління. Він вважав, що необхідно постійно контролювати дії влади та не дозволяти їй повернутися до авторитарних методів. Така позиція знайшла підтримку серед багатьох членів Народного Руху та частини суспільства, але була розкритикована як владою, так і деякими представниками демократичного табору. Опоненти Чорновола стверджували, що його критика може відштовхнути президента від проведення реформ [30, с.130].

У перші роки незалежності В.Чорновіл, як народний депутат України та лідер Народного Руху України, зосередив свої зусилля на формуванні демократичних інститутів, розбудові правової держави та громадянського суспільства. Він послідовно виступав за проведення ринкових реформ, децентралізацію влади, захист прав людини та національних меншин. В.Чорновіл наполягав на важливості формування національної ідентичності та відродження української культури як основи для розбудови незалежної держави.

Одним із ключових напрямків діяльності В.Чорновола була боротьба за утвердження України як суб'єкта міжнародних відносин. Він активно підтримував європейський вектор зовнішньої політики України, виступав за інтеграцію країни до європейських та євроатлантичних структур. В.Чорновіл наголошував на необхідності диверсифікації зовнішньополітичних та економічних зв'язків України, зменшення залежності від Росії та розвитку партнерства з країнами Заходу.

У сфері внутрішньої політики В.Чорновіл послідовно виступав за демократизацію політичної системи України. Він був одним із ініціаторів

створення багатопартійної системи, підтримував розвиток парламентаризму та зміцнення ролі опозиції. В.Чорновіл наполягав на важливості свободи слова та незалежності ЗМІ як ключових елементів демократичного суспільства. Він активно боровся проти спроб обмеження демократичних свобод та повернення до авторитарних методів управління.

Важливим аспектом діяльності В.Чорновола була його робота над формуванням нової політичної еліти України. Він приділяв велику увагу вихованню молодих політиків, які поділяли демократичні та проєвропейські цінності. В.Чорновіл сприяв залученню до політики нового покоління лідерів, які не були пов'язані з радянською номенклатурою і могли забезпечити справжні зміни в країні.

В.Чорновіл також зробив значний внесок у розвиток української політичної думки. Його ідеї щодо національного відродження, демократичного розвитку та європейської інтеграції України стали основою для формування сучасної української державницької ідеології. В.Чорновіл наголошував на важливості поєднання національних інтересів з загальнолюдськими цінностями, виступав за формування громадянської нації в Україні, яка б об'єднувала представників різних етнічних груп на основі спільних демократичних цінностей та патріотизму.

У сфері економічної політики В.Чорновіл підтримував проведення радикальних ринкових реформ. Він виступав за приватизацію державних підприємств, лібералізацію цін та торгівлі, створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу. В.Чорновіл наголошував на необхідності залучення іноземних інвестицій та технологій для модернізації української економіки. При цьому він підкреслював важливість соціального захисту населення в умовах економічних трансформацій [31, с. 17].

Особливу увагу В.Чорновіл приділяв питанням національної безпеки та оборони України. Він послідовно виступав за створення сильних, професійних Збройних Сил України, здатних захистити територіальну цілісність та суверенітет держави. В.Чорновіл наголошував на необхідності

реформування силових структур, очищення їх від радянської спадщини та формування нової військової еліти, відданої ідеалам незалежної України. Він також підтримував ідею вступу України до НАТО як гарантію національної безпеки та незалежності від Росії.

У сфері гуманітарної політики В.Чорновіл зробив значний внесок у відродження української мови та культури. Він виступав за розширення сфери використання української мови в усіх галузях суспільного життя, підтримував розвиток національного кінематографу, літератури, мистецтва. В.Чорновіл наголошував на важливості переосмислення історії України, відновлення історичної пам'яті народу та подолання наслідків русифікації. Він активно підтримував процес відродження Української Православної Церкви та виступав за релігійну свободу в Україні.

Важливим аспектом діяльності В.Чорновола була його боротьба з корупцією та зловживаннями влади. Він послідовно виступав за прозорість діяльності органів державної влади, впровадження механізмів громадського контролю, реформування судової системи та правоохоронних органів. В.Чорновіл наголошував на необхідності люстрації колишніх комуністичних функціонерів та агентів КДБ, які залишалися при владі в незалежній Україні.

У сфері регіональної політики В.Чорновіл був прихильником децентралізації та розширення повноважень місцевого самоврядування. Він виступав за надання більшої автономії регіонам у вирішенні економічних та соціальних питань, але при цьому наголошував на важливості збереження унітарного характеру української держави. В.Чорновіл приділяв особливу увагу розвитку Західної України, яку він розглядав як локомотив демократичних перетворень в країні.

Одним з ключових напрямків діяльності В.Чорновола була робота над формуванням громадянського суспільства в Україні. Він підтримував розвиток незалежних громадських організацій, профспілок, студентських рухів. В.Чорновіл наголошував на важливості політичної освіти населення,

формування активної громадянської позиції та відповідальності за долю країни. Він активно співпрацював з правозахисними організаціями, підтримував розвиток волонтерського руху.

У сфері освітньої політики В.Чорновіл виступав за реформування системи освіти на основі національних традицій та європейських стандартів. Він підтримував ідею автономії університетів, розширення академічних свобод, впровадження нових освітніх програм та методик навчання. В.Чорновіл наголошував на важливості патріотичного виховання молоді, формування національної свідомості та активної громадянської позиції через систему освіти.

Важливим аспектом діяльності В.Чорновола була його робота над формуванням позитивного міжнародного іміджу України. Він активно виступав на міжнародних форумах, зустрічався з лідерами інших держав, представниками міжнародних організацій, намагаючись заручитися їхньою підтримкою у процесі державотворення в Україні. В.Чорновіл наголошував на європейській ідентичності України, її історичних та культурних зв'язках з Європою.

У сфері екологічної політики В.Чорновіл виступав за впровадження екологічно чистих технологій, збереження природних ресурсів України, ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи. Він підтримував розвиток альтернативної енергетики, впровадження європейських екологічних стандартів у промисловості та сільському господарстві.

В.Чорновіл також зробив значний внесок у розвиток української журналістики та свободи слова. Як колишній журналіст та редактор, він розумів важливість незалежних ЗМІ для розвитку демократії. В.Чорновіл підтримував створення нових незалежних видань, виступав проти цензури та тиску на журналістів, наполягав на необхідності прийняття законодавства, яке б гарантувало свободу слова та захищало права журналістів.

У сфері соціальної політики В.Чорновіл виступав за створення ефективної системи соціального захисту населення, реформування системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення. Він наголошував на необхідності підтримки малозабезпечених верств населення, але при цьому виступав проти надмірного патерналізму держави, який, на його думку, гальмував економічний розвиток та ініціативу громадян [45, с. 33].

Важливим аспектом діяльності В.Чорновола була його робота над формуванням нової політичної культури в Україні. Він виступав за впровадження європейських стандартів політичної поведінки, культури дебатів та компромісу. В.Чорновіл наголошував на важливості дотримання етичних норм у політиці, боровся проти популізму та демагогії.

У сфері національної пам'яті В.Чорновіл активно працював над відновленням історичної справедливості щодо жертв комуністичного режиму. Він підтримував відкриття архівів КДБ, вшанування пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій, реабілітацію борців за незалежність України. В.Чорновіл наголошував на важливості подолання радянських міфів та стереотипів у суспільній свідомості.

Національна ідея була центральним елементом політичної філософії В.Чорновола. Він розглядав її як об'єднуючу силу для всіх громадян України, незалежно від їхнього етнічного походження чи мови спілкування. Для нього національна ідея базувалася на принципах демократії, свободи, соціальної справедливості та європейської інтеграції.

Розбудова ефективної системи державного управління стала одним із пріоритетних завдань В.Чорновола. Він наполягав на необхідності проведення адміністративної реформи, оптимізації структури органів виконавчої влади, підвищення професіоналізму державних службовців. Особливу увагу політик приділяв боротьбі з бюрократизмом та формалізмом в роботі державних органів.

Зовнішньополітична стратегія України у баченні В.Чорновола мала базуватися на принципі багатовекторності. Він виступав за розвиток

партнерських відносин з усіма сусідніми державами, але при цьому наголошував на пріоритетності європейської та євроатлантичної інтеграції. Політик вважав, що Україна має стати активним учасником міжнародних організацій та відігравати важливу роль у забезпеченні регіональної безпеки.

Питання мовної політики завжди були у фокусі уваги В.Чорновола. Він послідовно виступав за утвердження української мови як єдиної державної, але при цьому наголошував на необхідності захисту прав мовних меншин. Політик вважав, що мовне питання не повинно ставати джерелом конфліктів у суспільстві, а навпаки, має сприяти консолідації нації [85, с. 73].

Економічні погляди В.Чорновола базувалися на принципах ринкової економіки та вільного підприємництва. Він виступав за проведення радикальних економічних реформ, приватизацію державних підприємств, створення сприятливого інвестиційного клімату. Особливу увагу політик приділяв розвитку малого та середнього бізнесу, який він вважав основою економічної стабільності та формування середнього класу.

Реформування судової системи та правоохоронних органів було одним із ключових елементів програми В.Чорновола. Він наполягав на необхідності забезпечення реальної незалежності судів, підвищення професіоналізму суддів, впровадження механізмів громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів. Політик виступав за гуманізацію кримінального законодавства та реформування пенітенціарної системи.

Культурна політика у баченні В.Чорновола мала бути спрямована на відродження національних традицій та інтеграцію України до світового культурного простору. Він підтримував розвиток української літератури, мистецтва, кінематографу, наголошував на необхідності державної підтримки культурних проєктів. Особливу увагу політик приділяв збереженню історико-культурної спадщини та розвитку музейної справи.

Молодіжна політика займала важливе місце у програмі В.Чорновола. Він вважав, що саме молодь має стати рушійною силою демократичних перетворень в Україні. Політик підтримував розвиток молодіжних організацій, студентського самоврядування, виступав за створення умов для самореалізації молоді в Україні, щоб запобігти масовій еміграції талановитих кадрів [26, с. 129].

Екологічні проблеми розглядалися В.Чорноволом як одні з найважливіших викликів для незалежної України. Він наполягав на необхідності розробки та впровадження національної екологічної стратегії, спрямованої на збереження природних ресурсів, зменшення забруднення навколишнього середовища, розвиток «зеленої» енергетики. Політик підтримував ідею екологічної освіти та виховання екологічної свідомості громадян.

Розвиток науки та інновацій був одним із пріоритетів В.Чорновола. Він виступав за збільшення державного фінансування наукових досліджень, створення технопарків та інноваційних центрів, підтримку молодих вчених. Політик вважав, що саме наука та інновації мають стати основою для модернізації української економіки та підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Демографічна політика у баченні В.Чорновола мала бути спрямована на подолання негативних тенденцій скорочення населення України. Він виступав за впровадження програм підтримки молодих сімей, покращення системи охорони здоров'я, створення умов для повернення українських трудових мігрантів. Особливу увагу політик приділяв проблемам сільських територій та необхідності їх комплексного розвитку.

Інформаційна безпека держави розглядалася В.Чорноволом як важливий елемент національної безпеки. Він наголошував на необхідності протидії інформаційним загрозам, розвитку національного інформаційного простору, підвищення медіаграмотності населення. Політик підтримував

ідею створення потужних державних медіа, здатних конкурувати з іноземними ЗМІ та протистояти пропаганді [85, с. 71].

Військово-промисловий комплекс України, на думку В.Чорновола, потребував глибокої модернізації та реформування. Він виступав за розвиток вітчизняного виробництва озброєнь, впровадження новітніх технологій у оборонній промисловості, посилення співпраці з іноземними партнерами у сфері військово-технічного співробітництва. Політик наголошував на важливості забезпечення армії сучасним озброєнням та технікою.

Громадський контроль за діяльністю влади був одним із ключових елементів демократичної системи у баченні В.Чорновола. Він підтримував розвиток інститутів громадянського суспільства, впровадження механізмів громадської експертизи законопроектів та урядових рішень, розширення практики громадських слухань та консультацій. Політик вважав, що активне громадянське суспільство є запорукою ефективного функціонування демократичної держави.

Транспортна інфраструктура України потребувала, на думку В.Чорновола, масштабної модернізації. Він виступав за реалізацію великих інфраструктурних проектів, розвиток мережі автомобільних та залізничних шляхів, модернізацію портів та аеропортів. Політик вважав, що розвинута транспортна інфраструктура є необхідною умовою для економічного зростання та інтеграції України до європейського економічного простору.

Реформа системи охорони здоров'я була одним із пріоритетів соціальної політики В.Чорновола. Він підтримував ідею впровадження страхової медицини, підвищення якості медичних послуг, розвитку профілактичної медицини. Особливу увагу політик приділяв проблемам сільської медицини та необхідності забезпечення доступності медичної допомоги для всіх громадян незалежно від місця проживання [85, с. 130].

Енергетична незалежність України розглядалася В.Чорноволом як ключовий елемент національної безпеки. Він виступав за диверсифікацію

джерел енергопостачання, розвиток відновлюваної енергетики, підвищення енергоефективності економіки. Політик підтримував ідею модернізації атомної енергетики України з урахуванням уроків Чорнобильської катастрофи та світового досвіду забезпечення ядерної безпеки.

Аграрна політика у баченні В.Чорновола мала бути спрямована на підтримку фермерських господарств, розвиток сільськогосподарської кооперації, впровадження сучасних агротехнологій. Він виступав проти монополізації аграрного сектору великими агрохолдингами та наполягав на необхідності захисту інтересів дрібних та середніх сільгоспвиробників.

Боротьба з організованою злочинністю та корупцією була одним із ключових елементів програми В.Чорновола щодо зміцнення правопорядку в державі. Він наполягав на необхідності створення спеціалізованих антикорупційних органів, посилення відповідальності за корупційні злочини, впровадження механізмів прозорості в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [60].

Розвиток туристичної галузі розглядався В.Чорноволом як важливий напрямок економічної політики України. Він наголошував на необхідності створення сучасної туристичної інфраструктури, популяризації українських культурних та природних пам'яток на міжнародному рівні, спрощення візового режиму для іноземних туристів. Політик вважав, що туризм може стати одним із драйверів економічного зростання та створення нових робочих місць в Україні.

Політика у сфері спорту, за баченням В.Чорновола, мала бути спрямована на розвиток масового спорту та підтримку професійних спортсменів. Він виступав за будівництво сучасних спортивних об'єктів, проведення міжнародних змагань в Україні, вдосконалення системи підготовки спортсменів. Особливу увагу політик приділяв необхідності розвитку дитячого та юнацького спорту як основи здорового способу життя нації.

Реформування системи соціального забезпечення було одним із ключових елементів соціальної політики В.Чорновола. Він наполягав на необхідності переходу від патерналістської моделі соціальної політики до адресної підтримки найбільш вразливих верств населення. Політик підтримував ідею впровадження накопичувальної пенсійної системи, розвитку недержавного пенсійного страхування.

Зміцнення місцевого самоврядування розглядалося В.Чорноволом як важливий елемент демократизації України. Він виступав за розширення повноважень місцевих громад, збільшення їхньої фінансової самостійності, впровадження механізмів прямої демократії на місцевому рівні. Політик вважав, що сильне місцеве самоврядування є запорукою ефективного вирішення проблем на місцях та розвитку регіонів [35, с. 140].

Політика у сфері містобудування та архітектури, на думку В.Чорновола, мала бути спрямована на збереження історичного обличчя українських міст та створення комфортного міського середовища. Він виступав проти хаотичної забудови історичних центрів, підтримував ідею розробки комплексних планів розвитку міст з урахуванням екологічних та соціальних факторів.

Розвиток інформаційних технологій розглядався В.Чорноволом як один із ключових факторів модернізації української економіки та суспільства. Він підтримував ідею створення технологічних парків, розвитку ІТ-освіти, впровадження електронного урядування. Політик наголошував на необхідності забезпечення доступу до високошвидкісного інтернету для всіх громадян України, особливо в сільській місцевості.

Політика у сфері національних меншин, за баченням В.Чорновола, мала базуватися на принципах толерантності та поваги до культурного різноманіття. Він виступав за забезпечення прав національних меншин на збереження своєї культурної ідентичності, мови, традицій, але при цьому наголошував на важливості інтеграції всіх етнічних груп в українське суспільство та формування єдиної політичної нації [48].

Реформування системи державних закупівель було одним із пріоритетів антикорупційної політики В.Чорновола. Він підтримував ідею впровадження електронних торгів, посилення громадського контролю за проведенням тендерів, підвищення прозорості процедур державних закупівель. Політик вважав, що ефективна система державних закупівель є важливим фактором економії бюджетних коштів та розвитку чесної конкуренції.

Політика у сфері книговидання та бібліотечної справи розглядалася В.Чорноволом як важливий елемент культурної та освітньої політики держави. Він виступав за підтримку українського книговидання, розвиток мережі публічних бібліотек, впровадження сучасних інформаційних технологій у бібліотечну справу. Політик наголошував на важливості популяризації читання серед молоді та забезпечення доступу до якісної літератури для всіх громадян.

Політика у сфері розвитку космічної галузі України розглядалася В.Чорноволом як важливий елемент науково-технічного прогресу та зміцнення міжнародного престижу держави. Він підтримував ідею збереження та розвитку унікальних космічних технологій, участі України в міжнародних космічних проектах, комерціалізації космічних послуг. Політик вважав, що космічна галузь може стати одним із драйверів інноваційного розвитку української економіки.

Реформування системи державного управління в сфері надзвичайних ситуацій було одним із пріоритетів політики В.Чорновола щодо забезпечення безпеки громадян. Він виступав за модернізацію технічного оснащення рятувальних служб, вдосконалення системи цивільного захисту населення, розвиток культури безпеки життєдіяльності серед громадян. Особливу увагу політик приділяв питанням запобігання техногенним катастрофам та ліквідації їх наслідків [86, с. 14].

Політика у сфері розвитку креативних індустрій розглядалася В.Чорноволом як важливий напрямок диверсифікації української економіки.

Він підтримував ідею створення креативних кластерів, розвитку дизайну, моди, реклами, архітектури як важливих секторів сучасної економіки. Політик наголошував на необхідності створення сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу українців та комерціалізації креативних ідей.

Розвиток волонтерського руху був одним із важливих елементів концепції громадянського суспільства у баченні В.Чорновола. Він підтримував ідею законодавчого врегулювання волонтерської діяльності, створення механізмів державної підтримки волонтерських організацій, популяризації волонтерства серед молоді. Політик вважав, що активний волонтерський рух є ознакою зрілого громадянського суспільства та важливим фактором вирішення соціальних проблем.

Політика у сфері захисту прав споживачів розглядалася В.Чорноволем як важливий елемент розбудови ринкової економіки та правової держави. Він виступав за посилення відповідальності виробників та продавців за якість товарів та послуг, розвиток системи незалежного тестування продукції, підвищення рівня споживчої освіти громадян. Політик наголошував на необхідності активної участі громадських організацій у захисті прав споживачів.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто стикався з проблемою розколу в лавах національно-демократичних сил. Він докладав значних зусиль для консолідації опозиції, намагався знаходити компроміси між різними групами та лідерами. Однак не завжди ці зусилля були успішними, що часто призводило до послаблення опозиційного руху [65, с.300].

Важливо відзначити, що В.Чорновіл завжди залишався принциповим у своїх поглядах та діях. Він не боявся критикувати владу, навіть якщо це могло призвести до політичних репресій чи втрати популярності. Його принциповість та чесність викликали повагу навіть у політичних опонентів.

В.Чорновіл приділяв велику увагу розвитку громадянського суспільства в Україні. Він підтримував створення різноманітних громадських організацій, виступав за розширення прав місцевого

самоврядування, заохочував громадську активність на місцях. На його думку, лише активне та свідоме громадянське суспільство могло стати гарантом демократичного розвитку України.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до історичного досвіду України, зокрема до періоду Української Народної Республіки. Він вважав, що уроки УНР мають бути враховані при розбудові сучасної української державності. Особливу увагу він приділяв вивченню та популяризації спадщини Михайла Грушевського, якого вважав одним з найвидатніших українських державних діячів.

В.Чорновіл також багато уваги приділяв екологічним проблемам. Він був одним з перших політиків в Україні, хто почав говорити про необхідність захисту навколишнього середовища, розвитку альтернативної енергетики, збереження природних ресурсів. Ця тема стала особливо актуальною після Чорнобильської катастрофи, наслідки якої В.Чорновіл вважав однією з найбільших загроз для майбутнього України [61, с. 12].

У сфері соціальної політики В.Чорновіл виступав за створення ефективної системи соціального захисту, яка б базувалася на принципах адресності та стимулювання активності громадян. Він критикував популістські заходи влади, які, на його думку, лише посилювали економічні проблеми та створювали утриманські настрої в суспільстві.

Важливим аспектом діяльності В.Чорновола була його робота як народного депутата. Він був автором та співавтором багатьох законопроектів, спрямованих на демократизацію суспільства, захист прав людини, розвиток ринкової економіки. Його виступи в парламенті часто ставали подією в політичному житті країни, привертати увагу до найгостріших проблем.

В.Чорновіл завжди наголошував на важливості розвитку науки та освіти. Він вважав, що без інвестицій в людський капітал Україна не зможе стати конкурентоспроможною в сучасному світі. Тому він виступав за

збільшення фінансування освіти та науки, підтримку талановитої молоді, створення умов для повернення в Україну науковців, які виїхали за кордон.

У своїй діяльності В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам регіонального розвитку. Він був прихильником децентралізації влади, вважаючи, що це дозволить ефективніше вирішувати проблеми на місцях та зменшить напругу між центром та регіонами [75, с. 903]. При цьому він завжди виступав проти будь-яких проявів сепаратизму, наголошуючи на важливості збереження територіальної цілісності України.

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за реформування силових структур, зокрема армії та правоохоронних органів. Він наголошував на необхідності деполітизації цих структур, підвищення їхньої професійності, посилення громадського контролю над їхньою діяльністю.

У сфері інформаційної політики В.Чорновіл був прихильником максимальної свободи слова та преси. Він виступав проти будь-яких форм цензури, за створення незалежних суспільних медіа, розвиток місцевих засобів масової інформації. При цьому він наголошував на важливості журналістської етики та відповідальності ЗМІ перед суспільством.

В.Чорновіл приділяв велику увагу розвитку культури та мистецтва. Він вважав, що культура є не менш важливою для розвитку держави, ніж економіка чи політика. Тому він виступав за збільшення державної підтримки культурних проектів, збереження історичної спадщини, розвиток музеїв, театрів, бібліотек.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем української діаспори. Він вважав, що українці за кордоном можуть відіграти важливу роль у розбудові незалежної України, і тому виступав за тісну співпрацю з діаспорою, залучення її інтелектуального та економічного потенціалу.

Важливим аспектом діяльності В.Чорновола була його робота як публіциста та історика. Він продовжував досліджувати історію українського дисидентського руху, писав спогади, збирав матеріали про репресованих

діячів української культури. Ця робота мала велике значення для збереження історичної пам'яті та формування національної свідомості [86, с. 90].

В.Чорновіл завжди наголошував на важливості міжконфесійного діалогу та релігійної толерантності. Він виступав за відокремлення церкви від держави, але при цьому наголошував на важливій ролі релігії в духовному житті суспільства. Особливу увагу він приділяв проблемі створення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні.

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди намагався дотримуватися високих етичних стандартів. Він виступав проти корупції, кумівства, використання адміністративного ресурсу. Ця принциповість часто ставала причиною конфліктів з іншими політиками, але допомагала йому зберігати високий моральний авторитет в суспільстві.

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за примирення між різними регіонами України, подолання історичних стереотипів та упереджень. Він вважав, що єдність України має базуватися не на примусі, а на взаємоповазі та розумінні спільних інтересів.

У своїй діяльності В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам молоді. Він виступав за створення умов для самореалізації молодих людей в Україні, підтримку молодіжних організацій та ініціатив, залучення молоді до політичного життя. Він вважав, що саме молоде покоління має стати рушійною силою демократичних перетворень в Україні.

В.Чорновіл був одним з ініціаторів відзначення на державному рівні важливих дат української історії, зокрема річниць Голодомору, проголошення незалежності УНР, битви під Крутами. Він вважав, що ці заходи мають важливе значення для формування національної ідентичності та патріотичного виховання.

У сфері зовнішньої політики В.Чорновіл виступав за активну участь України в міжнародних організаціях, зокрема в ООН, ОБСЄ, Раді Європи.

Він вважав, що Україна має стати важливим гравцем на міжнародній арені, відстоюючи не лише власні інтереси, але й загальнолюдські цінності демократії та прав людини.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам національних меншин в Україні. Він виступав за забезпечення їхніх культурних та освітніх прав, але при цьому наголошував на важливості інтеграції всіх громадян в українське суспільство, незалежно від їхнього етнічного походження.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем охорони здоров'я. Він виступав за реформування медичної системи, підвищення якості медичних послуг, забезпечення доступності медицини для всіх верств населення. Особливу увагу він приділяв проблемам профілактики захворювань та пропаганди здорового способу життя.

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за розвиток громадянського суспільства та зміцнення демократії на місцевому рівні. Він підтримував створення органів самоорганізації населення, розвиток місцевих ініціатив, залучення громадян до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Він вважав, що сильне місцеве самоврядування є запорукою стабільності та розвитку держави в цілому.

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди наголошував на важливості верховенства права. Він виступав за реформування судової системи, забезпечення незалежності суддів, створення ефективних механізмів захисту прав громадян. Особливу увагу він приділяв проблемі корупції в судовій системі, вважаючи її однією з головних загроз для демократії в Україні [28, с. 119].

В.Чорновіл був одним з ініціаторів створення системи громадського контролю за діяльністю влади. Він підтримував розвиток незалежних аналітичних центрів, громадських рад при органах влади, механізмів громадської експертизи законопроектів. На його думку, це мало сприяти підвищенню прозорості влади та її відповідальності перед суспільством.

У сфері економічної політики В.Чорновіл виступав за створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу. Він критикував олігархічну модель економіки, що склалася в Україні, і наполягав на необхідності демонополізації ключових галузей, створення конкурентного середовища, захисту прав інвесторів.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам аграрного сектору. Він виступав за проведення земельної реформи, підтримку фермерських господарств, розвиток сільської інфраструктури. При цьому він наголошував на необхідності збереження українського села як основи національної культури та традицій.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем екології та охорони навколишнього середовища. Він виступав за впровадження екологічно чистих технологій, розвиток альтернативної енергетики, створення нових заповідників та національних парків. Особливу увагу він приділяв проблемі Чорнобильської зони та її впливу на здоров'я населення.

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за реформування пенсійної системи. Він наголошував на необхідності створення справедливої та фінансово стійкої пенсійної системи, яка б забезпечувала гідний рівень життя для пенсіонерів і при цьому не створювала надмірного навантаження на економіку.

У сфері освітньої політики В.Чорновіл виступав за децентралізацію системи освіти, надання більшої автономії навчальним закладам, впровадження інноваційних методів навчання. Він наголошував на важливості патріотичного виховання, але при цьому виступав проти будь-яких форм ідеологічного тиску в освіті.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам української мови та культури. Він виступав за розширення сфери використання української мови, підтримку українського книговидання, кінематографу, музичної індустрії. При цьому він наголошував на важливості збереження

культурного різноманіття України, поваги до культур національних меншин [1].

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди намагався дотримуватися принципу відкритості та прозорості. Він регулярно проводив прес-конференції, давав інтерв'ю, зустрічався з виборцями. Ця відкритість допомагала йому підтримувати постійний зв'язок з громадськістю та швидко реагувати на актуальні проблеми суспільства.

В.Чорновіл був одним з ініціаторів створення системи електронного урядування в Україні. Він вважав, що використання сучасних інформаційних технологій може суттєво підвищити ефективність державного управління, зробити його більш прозорим та доступним для громадян.

У сфері культурної політики В.Чорновіл виступав за підтримку національного кінематографу, театру, музичного мистецтва. Він наголошував на важливості збереження історичних пам'яток, розвитку музейної справи, підтримки народних промислів. На його думку, культура мала стати важливим фактором формування національної ідентичності та позитивного іміджу України у світі.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам спорту та фізичної культури. Він виступав за створення умов для масового заняття спортом, розвиток спортивної інфраструктури, підтримку дитячого та юнацького спорту. При цьому він критикував надмірну комерціалізацію професійного спорту та виступав за посилення державного контролю у цій сфері.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем української діаспори. Він виступав за зміцнення зв'язків з українцями за кордоном, спрощення процедури отримання українського громадянства для етнічних українців, підтримку українських культурних центрів та шкіл за кордоном.

В.Чорновіл був одним з ініціаторів створення системи соціального партнерства в Україні. Він виступав за розвиток діалогу між владою,

бізнесом та профспілками, створення ефективних механізмів вирішення трудових конфліктів, захист прав працівників.

У сфері інформаційної політики В.Чорновіл наголошував на важливості захисту інформаційного простору України. Він виступав за підтримку національного виробника інформаційного продукту, розвиток суспільного телебачення та радіо, створення ефективної системи протидії інформаційним загрозам.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам реформування правоохоронної системи. Він виступав за деполітизацію правоохоронних органів, підвищення професійного рівня працівників, посилення громадського контролю за їхньою діяльністю. Особливу увагу він приділяв проблемі корупції в правоохоронних органах, вважаючи її однією з головних загроз для безпеки держави.

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди наголошував на важливості міжнародної співпраці у сфері безпеки. Він виступав за активну участь України в міжнародних миротворчих операціях, розвиток співпраці з НАТО та іншими міжнародними організаціями у сфері безпеки [43, с. 327].

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за реформування системи державного управління. Він критикував надмірну централізацію влади, виступав за оптимізацію структури органів виконавчої влади, впровадження сучасних методів управління.

У сфері енергетичної політики В.Чорновіл наголошував на необхідності диверсифікації джерел енергопостачання, розвитку альтернативної енергетики, підвищення енергоефективності економіки. Він критикував надмірну залежність України від російських енергоносіїв, вважаючи це загрозою для національної безпеки.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам розвитку науки та інновацій. Він виступав за збільшення фінансування наукових досліджень, створення технопарків та інноваційних кластерів, підтримку молодих

вчених. На його думку, без розвитку науки та інновацій Україна не зможе стати конкурентоспроможною в сучасному світі.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем захисту прав дітей. Він виступав за реформування системи інтернатних закладів, розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт, посилення відповідальності за насильство над дітьми.

В.Чорновіл був одним з ініціаторів створення системи електронних петицій в Україні. Він вважав, що це дозволить громадянам більш активно впливати на процес прийняття рішень, привертати увагу влади до актуальних проблем суспільства.

У сфері транспортної політики В.Чорновіл виступав за розвиток транспортної інфраструктури, модернізацію залізниці, будівництво нових автомагістралей. Особливу увагу він приділяв проблемі безпеки на дорогах, виступаючи за посилення відповідальності за порушення правил дорожнього руху.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам розвитку туризму в Україні. Він вважав, що туризм може стати важливим джерелом доходів для держави та створити нові робочі місця [11, с. 246]. Тому він виступав за створення сприятливих умов для розвитку туристичної інфраструктури, спрощення візового режиму для іноземних туристів, просування українського туристичного продукту на міжнародному ринку.

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди наголошував на важливості розвитку громадянського суспільства. Він підтримував створення та діяльність різноманітних громадських організацій, волонтерських рухів, благодійних фондів. На його думку, сильне громадянське суспільство є запорукою стабільності демократії та захисту прав громадян.

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за реформування системи оподаткування. Він

критикував надмірний податковий тиск на бізнес, виступав за спрощення податкової системи, створення стимулів для легалізації доходів.

У сфері соціальної політики В.Чорновіл наголошував на необхідності створення ефективної системи соціального захисту. Він виступав за адресну допомогу найбільш вразливим верствам населення, розвиток системи соціального страхування, підвищення якості соціальних послуг.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам розвитку інформаційного суспільства в Україні. Він виступав за розширення доступу громадян до інтернету, розвиток електронної комерції, впровадження цифрових технологій в усі сфери життя суспільства.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем захисту прав споживачів. Він виступав за посилення відповідальності виробників за якість товарів та послуг, розвиток системи незалежної експертизи, підвищення рівня обізнаності громадян щодо їхніх прав як споживачів.

В.Чорновіл був одним з ініціаторів створення системи громадського моніторингу виборів в Україні. Він вважав, що це є важливим інструментом забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу, запобігання фальсифікаціям та порушенням.

У сфері молодіжної політики В.Чорновіл виступав за створення умов для самореалізації молоді в Україні. Він підтримував розвиток молодіжного підприємництва, створення молодіжних центрів, розширення можливостей для отримання якісної освіти та працевлаштування молоді.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам гендерної рівності. Він виступав за забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, боротьбу з дискримінацією за ознакою статі, підтримку жіночого лідерства [58].

У своїй політичній діяльності В.Чорновіл завжди наголошував на важливості розвитку місцевих громад. Він підтримував ідею децентралізації влади, передачі більших повноважень та ресурсів на місцевий рівень, розвиток механізмів прямої демократії на рівні громад.

В.Чорновіл був одним з небагатьох українських політиків, хто послідовно виступав за реформування системи державних закупівель. Він критикував корупцію та непрозорість у цій сфері, виступав за впровадження електронних аукціонів, посилення громадського контролю за процесом державних закупівель.

У сфері екологічної політики В.Чорновіл наголошував на необхідності впровадження принципів сталого розвитку. Він виступав за розвиток «зеленої» економіки, впровадження екологічно чистих технологій, посилення відповідальності за забруднення навколишнього середовища.

В.Чорновіл приділяв велику увагу проблемам розвитку інформаційних технологій в Україні. Він виступав за створення сприятливих умов для розвитку ІТ-індустрії, підтримку стартапів, впровадження інновацій в державному управлінні та бізнесі.

У своїй діяльності В.Чорновіл часто звертався до проблем захисту прав людей з інвалідністю. Він виступав за створення безбар'єрного середовища, забезпечення рівного доступу до освіти та працевлаштування, розвиток системи інклюзивної освіти.

В.Чорновіл був прихильником розвитку космічної галузі України. Він вважав, що країна має зберегти та примножити свій науково-технічний потенціал у цій сфері, розвивати міжнародне співробітництво в космічних дослідженнях. На його думку, це не лише питання престижу, але й можливість для розвитку високотехнологічних галузей економіки.

У сфері охорони здоров'я політик виступав за впровадження страхової медицини. Він вважав, що це дозволить підвищити якість медичних послуг, забезпечити справедливий доступ до охорони здоров'я для всіх громадян, а також створити стимули для розвитку приватної медицини.

Особливу увагу В.Чорновіл приділяв питанням збереження історичної пам'яті. Він ініціював створення музеїв, присвячених боротьбі за незалежність України, підтримував дослідження «білих плям» в українській історії, виступав за відкриття архівів радянських спецслужб [48, с. 1].

У галузі освіти В.Чорновіл був прихильником впровадження дуальної системи навчання. Він вважав, що поєднання теоретичного навчання з практичною роботою на підприємствах дозволить підвищити якість професійної освіти та зменшити розрив між освітою та потребами ринку праці.

Політик активно підтримував розвиток креативних індустрій в Україні. Він бачив у цьому не лише джерело економічного зростання, але й спосіб формування позитивного іміджу країни у світі. В.Чорновіл виступав за створення креативних кластерів, підтримку молодих митців, розвиток культурної дипломатії.

У сфері містобудування та архітектури В.Чорновіл наголошував на важливості збереження історичного обличчя українських міст. Він критикував хаотичну забудову історичних центрів, виступав за розробку чітких правил міського планування, які б враховували культурну спадщину та потреби сучасного міста.

В.Чорновіл був прихильником розвитку альтернативної енергетики. Він вважав, що Україна має великий потенціал у сфері сонячної та вітрової енергетики, і наполягав на необхідності державної підтримки цих галузей. На його думку, це мало не лише екологічне, але й стратегічне значення для енергетичної незалежності країни.

У сфері аграрної політики політик виступав за підтримку сімейних фермерських господарств. Він вважав, що саме такі господарства можуть стати основою для відродження українського села, забезпечити продовольчу безпеку країни та створити нові робочі місця у сільській місцевості [48, с. 1].

В.Чорновіл приділяв увагу проблемам психічного здоров'я населення. Він виступав за десигматизацію психічних захворювань, розвиток системи психологічної допомоги, впровадження програм профілактики стресів та емоційного вигорання.

У галузі транспорту політик підтримував ідею розвитку внутрішнього водного транспорту. Він вважав, що відродження судноплавства на Дніпрі та інших річках України дозволить зменшити навантаження на автомобільні дороги, знизити вартість перевезень та стимулювати економічний розвиток прибережних регіонів.

В.Чорновіл був прихильником розвитку біотехнологій в Україні. Він бачив у цьому перспективний напрямок для розвитку науки та економіки, який міг би вивести Україну на передові позиції у світі. Політик виступав за створення біотехнологічних кластерів, підтримку наукових досліджень у цій сфері.

У сфері міжнародної політики В.Чорновіл наголошував на важливості розвитку відносин з країнами Балто-Чорноморського регіону. Він вважав, що створення тісного союзу країн від Балтійського до Чорного моря може стати важливим фактором безпеки та економічного розвитку України. В.Чорновіл, безперечно, є однією з найвизначніших постатей в історії становлення та розбудови незалежної України. Його внесок у цей процес є багатограним і охоплює практично всі сфери державного будівництва та суспільного життя. Аналіз діяльності та ідей В.Чорновола дозволяє виділити кілька ключових аспектів його внеску в розвиток української державності.

Перш за все, В.Чорновіл відіграв визначальну роль у формуванні самої ідеї незалежної України та її популяризації серед широких верств населення. Його діяльність як дисидента, публіциста та громадського діяча в радянський період заклала ідеологічні та ціннісні основи для майбутньої незалежної держави. В.Чорновіл послідовно відстоював ідею української самостійності, базуючись на принципах демократії, прав людини та національного відродження. Ця діяльність сприяла формуванню національної свідомості українців та підготувала ґрунт для проголошення незалежності у 1991 році.

Після здобуття Україною незалежності В.Чорновіл зосередив свої зусилля на практичній розбудові державних інституцій та формуванні демократичної політичної системи. Його діяльність як народного депутата, лідера опозиційної партії та кандидата у президенти сприяла становленню багатопартійності, парламентаризму та політичного плюралізму в Україні. В.Чорновіл послідовно виступав за розподіл влади, верховенство права та розвиток громадянського суспільства, що стало важливим фактором демократизації молодій українській державі.

Особливо важливим був внесок В.Чорновола у формування зовнішньополітичного курсу України. Він був одним з перших українських політиків, хто чітко артикулював ідею європейської та євроатлантичної інтеграції України. В.Чорновіл розглядав цей курс не лише як зовнішньополітичний вектор, але і як стратегію внутрішніх перетворень, спрямованих на впровадження європейських стандартів у всіх сферах життя. Ця позиція значною мірою вплинула на формування проєвропейського консенсусу в українському суспільстві та політикумі.

РОЗДІЛ 4

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У ШКОЛІ (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТОСТІ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА)

Кожна держава у своєму історичному розвитку проходила складний і тривалий шлях, який формував її ідентичність та майбутнє. У вирішальні моменти цього процесу визначальну роль відігравали видатні постаті, чия діяльність залишила глибокий слід у долі суспільства. Це були люди з винятковими здібностями, переконаннями та ідеалами, які, часто ризикуючи життям, прагнули змінити хід історії.

Вивчення життєвого шляху таких особистостей є важливим аспектом історичної науки. Роль видатних діячів завжди постає у центрі дискусій про те, як їхні ідеї вплинули на перебіг історичних подій. Чи могли ці події розвиватися інакше без їхнього втручання? Що саме стало рушійною силою їхніх вчинків і до яких змін вона призвели?

Одним із основних завдань сучасної методики викладання історії є пошук підходів та умов, які сприяють ефективному ознайомленню учнів із видатними історичними постатями, аналізу їхньої ролі в історичних подіях та оцінці їхнього впливу на розвиток держави. Мова йде не тільки про вибір видатних персоналій для вивчення, але й про перегляд підходів до аналізу їхньої біографії, зокрема впровадженні антропологічного підходу у процесі викладання історії.

Для ефективного засвоєння історії важливо, щоб учні розуміли роль окремої особистості у розвитку держави та суспільства, її належність до певного соціального чи національного середовища. Історія стає зрозумілішою, коли розглядається через призму життя конкретної людини. Вивчення біографій видатних діячів не лише поглиблює розуміння історичних подій, а й сприяє формуванню особистісних якостей учнів [87, с.16]. Розповіді про життєвий шлях історичних постатей, їхній вплив на

ключові події та процеси, допомагають учням краще запам'ятовувати матеріал і викликають більший інтерес до навчання. Аналіз суперечливої та багатогранної діяльності таких особистостей у контексті соціальних та політичних змін сприяє розвитку критичного мислення, підвищує зацікавленість історією.

У процесі вивчення видатних постатей на уроках історії України важливо розуміти сутність поняття «історична особа». У методичній літературі його трактують як людину з яскраво вираженою індивідуальністю, чий внесок в хід історії є значущим [76, с. 55]. На основі цього сучасні методологи розглядають історичний портрет як комплексну характеристику, що поєднує біографічні факти, світоглядні переконання та ключові етапи життєвого шляху.

Український історик А. Пінчук підкреслює, що аналіз ретельно підібраних фактів про особисте життя та родинне оточення історичних діячів сприяє формуванню в учнів власних уявлень про їхній світогляд. Варто демонструвати конкретні історичні ситуації, зокрема: коли людина обрала свій шлях, зробила вибір, маючи різні альтернативи, та залучити учнів до вивчення мотивів такого вибору. Крім того, вивчаючи історію, слід встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями минулого, що переплітаються з діяльністю особи та їхнім впливом на сучасність. [87, с. 17].

У контексті вивчення історії України в 11 класі особливо актуальним є використання методик, що сприяють формуванню уявлень про ключових історичних постатей, які вплинули на розвиток українського суспільства. Однією з таких видатних особистостей є В'ячеслав Чорновіл – дисидент, журналіст, політик, лідер національно-демократичного руху.

Його постать вивчається у шкільному курсі історії України в 11 класі в кількох темах, що дозволяє послідовно розкрити його значення у контексті боротьби за права людини та державну незалежність України. У розділі «Україна в умовах десталінізації» під час вивчення теми про

зародження дисидентського руху та його течій учні ознайомлюються з ранньою діяльністю Чорновола, зокрема, з його участю у правозахисному русі, спрямованому на боротьбу з радянською тоталітарною системою. До прикладу, у розділі «Україна в період системної кризи Союзу Радянських Соціалістичних Республік» увага приділяється діяльності Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, самвидавчим виданням, таким як «Український вісник» та «Смолоскип» [83, с. 115]. У розділі «Відновлення державної незалежності України, її роль у розпаді Союзу Радянських Соціалістичних Республік» вивчаються процеси гласності, політичного плюралізму, активізації національно-демократичного руху. Тут роль В'ячеслава Чорновола як лідера Народного Руху України висвітлюється крізь призму його внеску у боротьбу за суверенітет України та проголошення незалежності [21].

Інтерес молоді до видатних постатей політичної та громадської діяльності пояснюється тим, що через їхній життєвий шлях можна краще зрозуміти специфіку історичного контексту, в якому вони діяли. Таке вивчення спонукає замислитися над значенням лідерства, роллю впливових особистостей і звичайних громадян у суспільстві, ступенем особистої свободи та відповідальності за свої дії.

Якщо учні не усвідомлюють, наскільки важливою була роль В'ячеслава Чорновола в історії, і не розуміють, чим зумовлена його діяльність, повноцінне вивчення його періоду неможливе. Вивчати історію значно цікавіше та ефективніше через призму його постаті. Зображуючи життя і діяльність В. Чорновола, його внесок у боротьбу за незалежність України, демократизацію суспільства та вплив на ключові події кінця ХХ століття, учні сприймають матеріал набагато краще. Такий підхід дозволяє поєднати засвоєння історичних фактів із глибоким розумінням особистісного виміру історії, роблячи її ближчою та цікавішою для сучасного покоління.

Як зазначає український дослідник К. Баханов, «кожну історичну особу слід вивчати через сукупність джерел, які при конструктивній оцінці дають змогу цілісно збагнути причину доленості її дій у загальноісторичному процесі» [67, с. 25].

Серед таких джерел дослідник виділяє: письмові: літературні твори, документи, мемуари, біографії, виступи, маніфести тощо; матеріальні: предмети побуту, архітектурні пам'ятки, прикраси; зображальні: ілюстрації, історичні картини, портрети; фотоматеріали.

Висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії повинно відповідати таким вимогам:

- Комплексний підхід: представлення біографії особи; розкриття ідей та поглядів, які визначали її діяльність; аналіз історичного контексту, в якому вона діяла, з урахуванням соціальних, культурних та ідейних чинників; вплив діяльності на конкретні історичні події та їх наслідки; характеристика епохи, соціального середовища та простору, до якого вона належала.
- Індивідуалізація образу: зображення історичної постаті як унікальної особистості, підсилюючи такі компоненти, як особисте життя, сімейні відносини, найближче оточення (наприклад, у книзі «В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою» розповідається, як він під час заслання писав теплі листи до своєї дружини Атени Пашко, у яких підтримував її морально та висловлював любов і турботу про сім'ю).
- Психологічний аналіз: особлива увага до внутрішнього світу особи; її характеру, емоцій, мотивів, цінностей; деталізація зовнішності та індивідуальних рис, що роблять образ більш живим та зрозумілим для учнів («Він любив Україну як дихав. Його слова: «Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши!», залишаються закличними для нас і нині», - зазначає В. Піпаш)
- Осмислення і зв'язок із сучасністю: використовувати фактичний матеріал, який спонукає учнів до роздумів та аналізу, допомагаючи їм

формувати власні висновки щодо світоглядних питань; під час вивчення історії проводити паралелі між подіями минулого, пов'язаними з діяльністю особи, та сучасністю. [68, с. 6-7].

У сучасній методиці викладання історії передбачено різноманітні підходи до організації навчальної діяльності учнів, спрямованої на дослідження історичних постатей під час уроків історії України. Українські методисти І. Рибак та Н. Ольхіна пропонують такі варіанти організації цієї роботи: алгоритмічний, біографічно-оцінний, порівняльний, оцінно-екстремальний, частково-оцінний, прогностичний, дослідницький, накопичувальний, художньо-публіцистичний, схематичний, ігровий [76, с. 57].

Зокрема, оцінювання постаті за алгоритмом здійснюється у певній послідовності (див. додаток Е):

- запам'ятовування імені, прізвища особи;
- вивчення основних періодів життя та ключових аспектів діяльності постаті;
- аналіз і засвоєння теоретичних ідей та поглядів (політичних, релігійних, філософських), що визначали її світогляд;
- з'ясування, інтереси яких соціальних груп представляла особистість;
- вивчення оцінки особи її сучасниками та сучасними дослідниками.

Запропонований підхід дозволить учням запам'ятати основні відомості про історичну постать. Вчитель і учні можуть змінювати складові цього процесу, додаючи або виключаючи певні елементи залежно від мети дослідження (див. додаток Є).

Біографічно-оціночний метод передбачає вивчення постаті шляхом вирішення біографічних задач. Вчитель поступово подає відомості про визначну постать. Після того як учні накопичать достатньо інформації, він подає узагальнений опис особи, не розкриваючи її імені [84, с. 80-81].

До прикладу, використовуючи гру «Впізнай героя», вчитель пропонує текст, в якому відображено основні відомості про життя і діяльність В. Чорновола: «Навчався у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. Ініціатор проголошення Декларації про державний суверенітет України. Автор крилатої фрази - «Дай, Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні – маючи, щоб не довелося потім гірко любити - втративши». Відомий на прізвисько «Неугомонний».

Цей метод передбачає також й вивчення оціночної інформації. Вчитель поступово, у ході кількох уроків, надає учням нові оцінки та характеристики особи, поступово наближаючи їх до розпізнання цієї історичної постаті. Наприклад: Р. Грицьків: «Його феномен полягав у неймовірній активності: він був головним генератором всіх процесів і рухів, які відбувалися в Україні чи то у шістдесятих роках, чи то у дев'яностих... Він є уродженцем Черкащини, представником яскравого козацького духу. І якщо ми хочемо побачити, якою була Україна за козаків, то можна дивитися на постать В'ячеслава Чорновола, який своєю позицією завжди йшов до кінця».

Інший варіант це порівняльний, який має на меті допомогти учням проаналізувати та систематизувати інформацію за допомогою заповнення таблиці. Вона має охоплювати такі аспекти, як походження, риси характеру, розумові здібності, політична чи суспільна діяльність, впливовість, а також оцінка його постаті сучасниками й нащадками [68, с. 8]. Заповнення таблиці дозволить вчителю виявити прогалини в знаннях учнів щодо особистості В'ячеслава Чорновола (див. додаток Ж).

Метод характеристики історичної особистості за аналізом її дій у екстремальній ситуації. Наприклад, В'ячеслав Чорновіл, будучи видатним дисидентом і політичним діячем, часто опинявся в скрутних ситуаціях через свою боротьбу за незалежність України. Одним із найбільш відомих моментів було його затримання і ув'язнення в 1970-х роках. Незважаючи на тиск і жорстоке ставлення з боку радянської влади, Чорновіл не зламався.

Він продовжував активно боротися за права людини і свободи, не припиняючи свою діяльність навіть в умовах ув'язнення. Учням необхідно дати оцінку цьому факту.

Не менш цікавим та продуктивним методом є художньо-публіцистичний. Дослідження особистості здійснюється під час вивчення підручника чи додаткової літератури, а завершується написанням власних робіт у форматі: реферату, есе, доповідей, мініатюр [68, с. 11]. Так, можна запропонувати учням доповіді або есе на тему: «Чорновіл і радянська система: чоловік, що протистояв системі» або «В'ячеслав Чорновіл як символ боротьби за незалежність України».

При вивченні історії в школі важливо дотримуватись компетентнісного, діяльнісного та особисто-орієнтованого підходів. Для впровадження компетентнісного підходу необхідно забезпечувати учнів завданнями, що сприяють розвитку не лише загальних, а й історико-предметних компетентностей, таких як хронологічна, просторова, інформаційно-мовленнєва, логічна, аксіологічна [79, с. 57].

Хронологічна компетентність – передбачає здатність учнів орієнтуватися в історичному часі, аналізувати соціальні явища в контексті історичних умов і використовувати періодизацію для глибшого розуміння історичних процесів. [80, с. 150]. Наприклад, під час вивчення теми «Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод. Самвидав. «Український вісник». «Смолоскип». В'ячеслав Чорновіл», можна запропонувати завдання для учнів, яке включатиме створення хронологічної схеми життя та діяльності В. Чорновола в контексті дисидентського руху, його участі в самвидаві.

Просторова компетентність – здатність учнів орієнтуватися в історичному просторі, виявляти взаємозв'язок між розвитком суспільства, економіки, навколишнього середовища. До прикладу, учням пропонується створити мапу, на якій позначити ключові місця, пов'язані із життям і діяльністю В. Чорновола. Це можуть бути: місце його народження та

навчання, де він працював, географія його політичної діяльності, міста де проходили мітинги та публічні виступи.

Інформаційна компетентність передбачає уміння учнів працювати з джерелом історичної інформації [79, с. 57]. Наприклад, запропонувати учням завдання на основі джерела В'ячеслава Чорновола «Якби Я став президентом», проаналізувати цей текст, виділити основні ідеї та порівняти його погляди з реальними політичними подіями після проголошення незалежності.

Логічна компетентність полягає у здатності учнів використовувати теоретичні поняття та концепції для глибокого аналізу історичних подій, явищ і процесів, а також для формулювання висновків [79, с. 58]. Наприклад, під час вивчення теми «Зародження дисидентського руху в Україні та його течії» учням пропонується завдання, в якому вони повинні проаналізувати, як ідеї Чорновола відображаються в контексті його політичних поглядів та дій. Для цього учням слід використовувати поняття «політична боротьба», «національна свідомість», «демократія», а також застосовувати ці поняття до конкретних фактів з життя Чорновола.

Аксіологічна компетентність включає уміння учнів формулювати оцінки й версії історичних подій. При вивченні постаті В'ячеслава Чорновола можна запропонувати учням такі завдання: «Чи можна вважати В. Чорновола одним з основних діячів національно-демократичного руху в Україні в середині ХХ століття? Які фактори підтверджують або спростовують цю думку?» або «Яку роль відіграв В. Чорновіл у розвитку українського дисидентського руху? Як його діяльність сприяла формуванню громадянської свідомості в Україні?».

На думку методистки О. Пометун, компетентність учня формується через активну діяльність, де вона проявляється та оцінюється через здатність ефективно виконувати завдання, що, в свою чергу, потребує впровадження діяльнісного підходу в навчання [80, с. 152].

Необхідно зазначити, що діяльнісний підхід – це спрямованість навчання на розвиток основних компетентностей та умінь учнів, о передбачає використання методів, які активізують учнівську діяльність та залучають їх до процесу навчання.

До ефективних методів інтерактивного навчання можна віднести: групове та колективне навчання, яке передбачає активну взаємодію між учнями; навчання у співпраці, де учні та вчитель виступають рівноцінними учасниками навчального процесу; спільне вирішення проблем на основі аналізу ситуації і обставин; рольові ігри, які сприяють розвитку навичок і умінь через активну участь у навчальному процесі; створення атмосфери співробітництва, яка підтримує позитивне навчальне середовище.

Запровадження особистісно-орієнтованого підходу на уроках історії створює умови для розвитку творчого потенціалу учнів, активізує їхнє мислення та сприяє самовдосконаленню і пізнавальній мотивації. Цей підхід ефективно реалізується через групові та індивідуальні форми навчання, які дозволяють кожному учневі проявити свої здібності і досягнення в навчальному процесі.

Ефективним є залучення учнів до пошуку відповідей на проблемні питання, пов'язані з діяльністю видатних історичних діячів, через аналіз історичних документів і подальше обговорення цих відповідей. До прикладу, при вивченні постаті В'ячеслава Чорновола, можна використати метод «мозкового штурму», запитавши учнів: «Яким чином ідеї Чорновола, зокрема його заклики до незалежності України, співвідносяться з іншими національно-патріотичними рухами в Україні?». Даний метод дозволить кожному учневі висловити свою думку, а під час колективного обговорення знайти правильні відповіді.

Вивчаючи історичні постаті, учні не тільки пізнають історію, а й формують власні погляди. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від вчителя. Використання відповідних методів і форм навчання дозволяє розвивати в учнів навички аналізу та оцінки діяльності історичних

діячів. Серед форм роботи можуть застосовуватись уроки, семінари, екскурсії (в шкільний, краєзнавчий, художній музей), перегляд і обговорення документальних чи художніх фільмів, організація факультативів, конференцій. Основною формою залишається урок, який може бути як повністю присвячений особистості, так і включати елемент її вивчення в межах загальної теми [68, с. 5]. Наприклад, у курсі історії України за 11 клас, вивченню особи В'ячеслава Чорновола може бути відведений окремий урок, присвячений його діяльності як лідера національно-демократичного руху та ролі у здобутті незалежності України. Водночас вивчення його постаті можна інтегрувати в загальну тему про дисидентський рух в Україні, акцентуючи увагу на його внеску в боротьбу за права людини, свободу слова.

Висвітлюючи життя та діяльність історичних постатей, вчитель повинен демонструвати їх у контексті епохи, в якій вони діяли. Це допомагає учням усвідомити, що кожна особистість є представником свого часу, народу і займає своє місце в суспільстві тієї доби. [76, с. 56]. Формуючи в учнів знання про історичну особу, вчитель має використовувати різноманітні методичні прийоми, зокрема: «словесний портрет», сюжетну розповідь, характеристику історичної постаті, роботу з історичним портретом, умовисновки, доведення, групову характеристику кількох осіб, прийом контрасту – протиставлення кількох історичних особистостей.

Сучасні методисти пропонують низку рекомендацій, спрямованих на формування предметних історичних компетентностей учні та вдосконалення методики викладання історії через вивчення ключових постатей. Серед них: використання історичних документів та джерел (наприклад: аналіз кримінальної справи проти В. Чорновола у зв'язку з укладанням збірника під назвою «Лихо з розуму - Портрети двадцяти «злочинців»»), використання пам'яток складання історичних портретів, постановка проблемних запитань та організація дискусій для висвітлення

різних поглядів (наприклад: Чи могла діяльність В. Чорновола в іншому історичному контексті мати більший вплив? або Чи існує паралель між боротьбою В. Чорновола за права людини та сучасними викликами для українського суспільства?), використання уривків з творів художньої літератури, знайомство з щоденниками, листами та іншими особистими свідченнями (наприклад, читання уривків з книги «Хроніка таборових буднів»), підготовка учнями проєктів, доповідей чи презентацій про видатних діячів, проведення дидактичних та інтелектуальних ігор, інтеграція інтерактивних методів навчання, використання відео- та аудіо матеріалів (наприклад, перегляд документального фільму «Правди дорога терниста» (реж. Павло Фаренюк)), застосування проблемного методу навчання, детальний аналіз історичних портретів.

Продуктивним є схематичний варіант вивчення особистості через складання схем-портретів. Навчальні схеми-портрети є візуальними інструментами, що відображають ключові історичні події, пов'язані з іменами визначних діячів, формуючи комплексне уявлення про певний історичний період. Ці схеми можна використовувати на різних етапах навчання: для закріплення матеріалу, як логічні опорні схеми, при перевірці домашнього завдання, для виконання творчих завдань з складання схем-портретів, як наочний матеріал, на уроках узагальнення чи повторення.

Вивчення історичних особистостей за допомогою ігрового методу дозволяє учням не лише закріпити знання, а й активно взаємодіяти з матеріалом, розвивати критичне мислення та креативність. Дидактичні ігри стимулюють учнів до самостійного пошуку інформації, прийняття рішень і аналізу історичних подій через рольову гру або інші інтерактивні форми. Для прикладу, можна запропонувати гру «Хто Я?», де учневі пропонується впізнати історичну особу, який на початку гри, поки його однокласники з учителем визначали «героя», виходив з класу і тому не проінформований, кого йому потрібно впізнати. Учень має право ставити лише ті запитання, відповідь на які «Так» або «Ні». Максимальна кількість запитань, які може

поставити учень не перевищує п'яти. Важливим елементом також є те, що відповіді не повинні бути конкретними, як наприклад: «Це В. Чорновіл / М. Хвильовий / Л. Лук'яненко?».

Цікавою також є гра «Герой, дата, подія». Учитель, проходячи повз учнів, що сидять за партами, звертається до одного з них із запитом на назву героя, до іншого – назвати дату, до третього – назвати подію, які пов'язані з історичною особистістю [78, с.106]. До прикладу: В'ячеслав Чорновіл – 1970 рік – випуск у Львові підпільного журналу «Український вісник».

Варта уваги ще одна дидактична гра, яка дозволить закріпити знання учнів стосовно життєдіяльності історичних осіб - «Знайди зайве». Вчитель пропонує логічний ланцюжок, що включає події, терміни, дати, імена, визначення, що стосуються теми, а інші випадково підібрані. Завдання учнів полягає у тому, щоб визначити і вилучити зайві елементи [77, с. 106]. Наприклад: «В'ячеслав Чорновіл, 25 березня 1999 рік, автор крилатої фрази «Терпи, терпи – терпець тебе шліфує», прізвисько «Неугомонний», 10 років у радянських таборах і тюрмах, засновник українського часопису «Український вісник», загинув від хвороби».

Великий навчально-пізнавальний ефект мають рольові ігри. Однією із цікавих форм такої роботи є гра «Інтерв'ю з історичними постатями». Під час цієї гри учні виконують ролі історичного героя та журналістів. Для успішного проведення заходу необхідна попередня підготовка: учень, який грає роль героя, має ґрунтовно вивчити біографію, погляди та діяльність своєї постаті, а журналісти – скласти змістовні та цікаві запитання. До прикладу, у процесі вивчення постаті В'ячеслава Чорновола, герой має підготуватися до розповіді про його роль у створенні Української Гельсінської групи, журналістські розслідування, а також політичну діяльність у період здобуття незалежності України. Журналісти можуть ставити запитання про його бачення майбутнього України, перешкоди, з якими він стикався, та спадщину, яку залишив для наступних поколінь.

Не менш цікавими є нетрадиційні уроки, основна мета яких не лише передача знань, а й розвиток в учнів критичного мислення, здатності до самостійного пошуку інформації. Такі уроки виходять за межі стандартних методів і включають інтерактивні елементи, рольові ігри, дискусії, уроки-екскурсії [68, с. 58].

Серед інноваційних підходів до вивчення історичних постатей значне місце займають дискусії. Вони сприяють розвитку аналітичного мислення учнів, формуванню вміння висловлювати власну точку зору та оцінювати життя і діяльність особистостей крізь призму їхнього впливу на історичні події.

Дискусія – це форма колективного обговорення суперечливого питання, що базується на обміні аргументованими думками. На думку дослідниці О. Пометун, дискусія є важливим елементом інтерактивного навчання. Вона пропонує використовувати такі техніки, як метод «Прес», «Займи позицію», дискусії у форматі телевізійного ток-шоу, дебати та дискусії.

Найбільш поширеними є такі методи: дебати – це форма обговорення, в якій дві групи, що займають протилежні позиції, підготовлено представляють свої аргументи. Завданням учасників є висунення своїх аргументів «за» чи «проти», щоб переконати інших у прихильності своєї точки зору. До прикладу: тематика дебатів: «Чи можна вважати В'ячеслава Чорновола символом національного відродження, чи його ідеї залишилися надто радикальними?».

Не менш цікавим видом дискусії є «Круглий стіл». Це форма обговорення, де невелика група учнів (до п'яти осіб), обговорює конкретне питання. Під час такого формату учасники мають можливість висловлювати свої думки, звертатись один до одного, взаємодіяти з іншими учнями, які є слухачами [68, с. 60]. Наприклад: тема для обговорення: «Які наслідки мала діяльність В. Чорновола для сучасної політичної ситуації в Україні?». Учасники круглого столу можуть розподілити між собою ролі,

такі як історик, економіст, суспільний діяч, публіцист та відстоювати певну думку в обговоренні.

Дискусія з елементами ігрового моделювання. Урок у форматі судового процесу над історичною особистістю дозволяє активніше залучити учнів до інтерактивної діяльності. До прикладу: в одній із ролей учні можуть зобразити В'ячеслава Чорновола, ставлячи його на лаву підсудних, де він відповідає за свою дисидентську діяльність. Інші учасники поділяються на свідків, присяжних, прокурора, адвоката та суддю. Такий урок дасть учням можливість глибше зрозуміти діяльність В. Чорновола, його внесок у боротьбу за незалежність України, а також дозволить розвивати вміння аналізувати складні історичні процеси.

Таким чином, існує чимало підходів, розроблених методистами, для організації навчального процесу, який базується на вивченні життєвого шляху визначних історичних особистостей. Застосування різних методичних прийомів і технологій в комплексі дозволить ефективно досягнути основної мети – вивчити, розкрити та оцінити значення конкретної історичної особи.

Впровадження бінарних уроків історії України та громадянської освіти є ефективним методом для формування знань, розуміння та аналізу ключових подій, пов'язаних з життям та діяльністю В'ячеслава Чорновола [84, с. 52]. Такий підхід дає змогу учням глибше осягнути історичний контекст, у якому він діяв, і зрозуміти роль його боротьби за права людини, демократичні цінності.

Одним із прикладів бінарного уроку може бути урок, присвячений В'ячеславу Чорноволу. На уроці історії учні досліджують життєвий шлях Чорновола, а саме участь у дисидентському русі, діяльність у складі Української Гельсінської групи, роль у здобутті незалежності України. Після цього, на уроці громадянської освіти, вони аналізують ключові цінності, які відстоював Чорновіл, обговорюють значення прав людини,

свободи слова. Даний підхід дозволяє не лише глибше зрозуміти історичну постать, а й усвідомити актуальність його ідей у сучасному суспільстві.

Для глибшого вивчення даної проблематики корисними є факультативні заняття. Вони стали частиною шкільної практики як один з інструментів диференційованого підходу до навчання. Для таких занять розроблені відповідні програми та навчальні матеріали. Учні можуть брати участь у цих заняттях на добровільній основі, обираючи їх відповідно до своїх інтересів.

Залежно від цілей навчання факультативи поділяються на:

- теоретичні – включають такі форми, як лекції, семінарські заняття, науково-теоретичні конференції;
- практичні – зосередженні на розвитку дослідницьких та пошукових навичок учнів, що допомагають у вирішенні конкретних завдань, обговорення способів вирішення і результатів;
- комбіновані – проводяться у форматі науково-практичних конференцій, семінарсько-практичних і комбінованих уроків [84, с. 189].

До прикладу, однією з тем факультативного заняття може бути «Медіа і боротьба за незалежність: журналістська діяльність В'ячеслава Чорновола», яке здійснюватиметься у форматі науково-практичної конференції. Завдання учнів: дослідити журналістську діяльність Чорновола, його статті та виступи, їх вплив на політичні процеси в Україні в часи радянської влади. Групи учнів готують презентації на теми: «Чорновіл і «Молодь України»», «Сприйняття Чорновола у радянських ЗМІ».

Таким чином, факультативні заняття, присвячені В. Чорноволу, є важливим інструментом для глибшого вивчення його життєвого шляху, політичної діяльності та ролі у встановленні незалежності України. Такі заняття сприяють розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та громадянської свідомості учнів. Вони також дають учням можливість

прослідкувати, як інтелектуальна та громадська діяльність В. Чорновола вплинула на формування сучасної української національної ідентичності.

У процесі вивчення постаті В.Чорновола на уроках історії вчителі можуть використовувати різноманітні методичні прийоми та форми роботи. Це може бути аналіз історичних документів, перегляд документальних фільмів, проведення дискусій та дебатів, створення проєктів та презентацій. Важливо також залучати міждисциплінарні зв'язки, зокрема з літературою, що дозволить учням отримати більш цілісне уявлення про епоху та особистість В.Чорновола.

У підсумку, вивчення постаті В.Чорновола на уроках історії є важливим інструментом не лише для засвоєння фактичного матеріалу, але й для формування активних, свідомих громадян, здатних критично осмислювати минуле та брати активну участь у розбудові майбутнього своєї країни.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу історіографії та джерельно-методологічної бази дипломної роботи встановлено, що В.Чорновіл є однією з найвизначніших постатей в історії українського державотворення кінця ХХ століття. Його діяльність та ідеї мали величезний вплив на процеси демократизації та здобуття Україною незалежності.

Постать В.Чорновола привертала увагу багатьох дослідників, проте, не зважаючи на значну кількість досліджень, досі відсутня комплексна праця, яка б всебічно розкривала роль В. Чорновола у державотворчих процесах 80—90-их рр. ХХ ст. Більшість робіт зосереджується на окремих етапах його діяльності, не даючи цілісного уявлення про його внесок у становлення незалежної України. Це створює необхідність проведення комплексного дослідження, яке б охопило всі аспекти державотворчої діяльності В. Чорновола та дозволило оцінити його роль у контексті загальних процесів становлення української державності.

Джерельна база дипломної роботи охоплює архівні документи, опубліковані джерела, мемуари, періодичні видання, публіцистичні та літературні твори В. Чорновола, аудіо- та відеоматеріали, усні свідчення. Така різноманітність джерел дозволяє всебічно дослідити проблему, розглянути діяльність В. Чорновола у 80-90-ті рр. ХХ ст. з різних аспектів та в різних контекстах. Водночас, це вимагає критичного підходу до аналізу та інтерпретації джерел, врахування їх специфіки та можливої суб'єктивності.

Широка та різноманітна джерельна та історіографічна база дослідження дала можливість глибоко й всебічно проаналізувати становлення поглядів і основні напрями діяльності В. Чорновола, зокрема його внесок у формування суспільно-політичної думки та розвиток державотворення в Україні у 80-90-ті рр. ХХ ст.

Світогляд та переконання В.Чорновола були сформовані під впливом українського національно-визвольного руху та ідей демократизації

суспільства. Вже з 1960-х рр. В.Чорновіл активно включився у дисидентський рух, відстоюючи права людини та національні права українців. Ключовими чинниками, що вплинули на формування політичних поглядів В.Чорновола, були глибоке знання української історії та культури, усвідомлення колоніального статусу України у складі СРСР, прагнення до демократичних перетворень та свободи слова, а також ідеї національного відродження та державної незалежності України.

З початком горбачовської перебудови В.Чорновіл отримав можливість легально займатися політичною діяльністю. Він активно включився у процеси демократизації українського суспільства, ставши одним із лідерів національно-демократичного руху. Основні напрямки діяльності В.Чорновола у цей період включали відновлення видання самвидавного часопису «Український вісник», участь у створенні Української Гельсінської спілки, організацію масових мітингів та демонстрацій за демократичні перетворення, критику комуністичного режиму та пропаганду ідей незалежності України. В.Чорновіл відіграв ключову роль у консолідації опозиційних сил та формуванні перших демократичних організацій в Україні.

Одним із найважливіших досягнень В.Чорновола у кінці 80-х років стала його участь у створенні Народного Руху України за перебудову. Ця масова громадсько-політична організація відіграла вирішальну роль у процесах демократизації та здобуття Україною незалежності. Внесок В.Чорновола у становлення та діяльність Руху включав розробку програмних документів та ідеологічних засад організації, організацію установчого з'їзду Руху у вересні 1989 року, формування регіональних осередків та розбудову структури організації, координацію діяльності Руху з іншими демократичними силами. Народний Рух став потужною альтернативою Комуністичній партії та зіграв роль каталізатора демократичних процесів в Україні.

Обрання В.Чорновола народним депутатом Верховної Ради України у 1990 році відкрило новий етап його державотворчої діяльності. Як один із лідерів демократичної опозиції, він активно долучився до законотворчого процесу та боротьби за утвердження незалежності України. Ключові напрямки парламентської діяльності В.Чорновола включали участь у розробці та прийнятті Декларації про державний суверенітет України, боротьбу за декомунізацію та деколонізацію України, відстоювання принципів парламентаризму та розподілу влади, формування демократичної коаліції «Народна Рада». В.Чорновіл був одним із найактивніших прихильників проголошення незалежності України.

Обрання В.Чорновола головою Львівської обласної ради у 1990 р. дало йому можливість реалізувати свої ідеї на регіональному рівні. На цій посаді він проявив себе як ефективний управлінець та провідник демократичних реформ. Ключові досягнення В.Чорновола на посаді голови облради включали демократизацію органів місцевого самоврядування, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, підтримку національно- культурного відродження, налагодження міжнародних зв'язків Львівщини. Досвід керівництва Львівською областю дозволив В.Чорноволу набути цінний управлінський досвід та розробити практичні механізми демократичних перетворень.

В.Чорновіл відіграв важливу роль у становленні багатопартійної системи в незалежній Україні. Він був одним із ініціаторів перетворення Народного Руху України на політичну партію та її лідером протягом багатьох років. Внесок В.Чорновола у розвиток партійної системи включав розробку ідеологічної платформи та програми НРУ як політичної партії, формування партійної структури та регіональних осередків, сприяння консолідації національно-демократичних сил, участь у міжпартійних переговорах та формуванні коаліцій. Діяльність В.Чорновола сприяла становленню НРУ як впливової опозиційної сили та формуванню демократичного політичного спектру в Україні.

Проголошення незалежності України стало кульмінацією багаторічної боротьби В.Чорновола та інших демократичних діячів. Він був одним із ключових учасників історичного засідання Верховної Ради 24 серпня 1991 р. та активно підтримав Акт проголошення незалежності. Внесок В.Чорновола у процес утвердження незалежності включав участь у розробці тексту Акта проголошення незалежності, агітацію за підтримку незалежності під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., сприяння міжнародному визнанню незалежності України, формування основ зовнішньої політики незалежної України. В.Чорновіл розглядав проголошення незалежності як початок складного процесу розбудови української державності.

Участь В.Чорновола у перших президентських виборах незалежної України стала важливим етапом його політичної кар'єри. Хоча він не переміг на цих виборах, його кампанія мала велике значення для формування демократичної політичної культури в Україні. Основні аспекти президентської кампанії В.Чорновола включали програму глибоких демократичних та ринкових реформ, ідею європейської інтеграції України, відстоювання принципів правової держави та громадянського суспільства, критику збереження старої комуністичної номенклатури при владі. Незважаючи на поразку, В.Чорновіл отримав значну підтримку виборців, особливо в західних областях України.

Обрання В.Чорновола народним депутатом України у 1994 р. дозволило йому продовжити активну законотворчу діяльність. Як лідер опозиційної фракції НРУ, він відіграв важливу роль у формуванні державної політики та контролі за діяльністю виконавчої влади. Основні напрямки парламентської роботи В.Чорновола включали боротьбу за прийняття нової демократичної Конституції України, відстоювання курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, сприяння економічним реформам та приватизації, захист прав національних меншин та свободи слова. В.Чорновіл був одним із найактивніших учасників конституційного

процесу, наполягаючи на закріпленні в Основному законі демократичних принципів та механізмів.

В.Чорновіл був послідовним прихильником європейської та євроатлантичної інтеграції України. Він розглядав цей курс як стратегічний вибір, необхідний для утвердження незалежності та демократичного розвитку країни. Ключові ідеї В.Чорновола щодо зовнішньої політики включали необхідність виходу України з-під впливу Росії та пострадянських структур, розвиток стратегічного партнерства із США та країнами Заходу, інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, формування системи регіональної безпеки в Центральній та Східній Європі. В.Чорновіл активно просував ці ідеї як у парламенті, так і на міжнародній арені.

В.Чорновіл приділяв велику увагу розвитку громадянського суспільства як основи демократичної держави. Він активно підтримував створення та діяльність громадських організацій, незалежних ЗМІ та інших інститутів громадянського суспільства. Основні напрямки діяльності у цій сфері включали сприяння розвитку незалежної преси та свободи слова, підтримку правозахисного руху та боротьбу за права людини, розвиток молодіжних та студентських організацій, сприяння формуванню національної свідомості та патріотичному вихованню. В.Чорновіл розглядав розвиток громадянського суспільства як необхідну умову успішної демократизації та ефективного контролю за владою.

Одним із ключових напрямків діяльності В.Чорновола була боротьба з корупцією та зловживаннями влади. Він послідовно викривав факти корупції, вимагав прозорості в діяльності органів влади та відстоював необхідність люстрації колишніх комуністичних функціонерів. Основні аспекти антикорупційної діяльності В.Чорновола включали ініціювання парламентських розслідувань фактів корупції, вимоги щодо декларування доходів та майна посадовців, боротьбу за прозорість приватизаційних процесів, підтримку незалежних антикорупційних розслідувань. В.Чорновіл

розглядав боротьбу з корупцією як ключову умову успішного державотворення та економічного розвитку України.

Підсумовуючи роль В. Чорновола у державотворчих процесах в Україні 80-90-х років ХХ століття, можна стверджувати, що він був одним із ключових архітекторів української незалежності та демократії. Його діяльність охоплювала широкий спектр питань - від боротьби за національне відродження до розробки конкретних механізмів державного управління. В.Чорновіл зробив неоціненний внесок у формування демократичної політичної системи, розвиток громадянського суспільства, утвердження європейського вектору розвитку України.

Ідеї та принципи, які відстоював В.Чорновіл, залишаються актуальними і сьогодні. Його бачення України як демократичної, європейської держави з розвиненим громадянським суспільством продовжує надихати нові покоління українських політиків та громадських діячів. Спадщина В.Чорновола є важливим дороговказом у подальшій розбудові української державності, особливо в контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна.

Формування уявлень про В. Чорновола є актуальним під час вивчення історії України в школі, тому що ознайомлення з історичними постатями, які зробили значний внесок у здобуття незалежності України, мотивує молоде покоління інтелектуально і духовно розвиватися, вдосконалюватися, працювати для досягнення власних цілей, формує у школярів громадянську свідомість, патріотизм, розуміння важливості демократичних цінностей. Життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Чорновола можна вивчати та досліджувати на уроках історії України, вивчаючи тему «Зростання суспільно-політичної активності громадян. В'ячеслав Чорновіл: Голос національного руху України», на факультативних заняттях, наприклад, на тему «Медіа і боротьба за незалежність: журналістська діяльність В. Чорновола», через впровадження бінарних уроків з історії України та громадянської освіти, на позакласних виховних закладах.

Застосування різних методичних прийомів і технологій в комплексі дозволить ефективно досягнути мети – проаналізувати, зрозуміти та оцінити роль і внесок В.Чорновола у становлення незалежної України.

Життя і діяльність В.Чорновола є прикладом самовідданого служіння українському народу та ідеалам свободи і демократії. Вивчення досвіду державницької діяльності В.Чорновола залишається важливим завданням для істориків, політологів та всіх, хто цікавиться процесами українського державотворення. Його спадщина продовжує впливати на суспільно-політичні процеси в Україні і, безсумнівно, ще довго буде предметом наукових досліджень та суспільних дискусій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані матеріали

1. В'ячеслав Чорновіл. Автобіографія. URL: <https://web.archive.org/web/20120102123224/http://rukhpess.com.ua/002005/print.phtml> (Дата звернення: 11.05.20024 р.).
2. В'ячеслав Чорновіл. Твори в десяти томах. Том 5 : Публіцистика, документи, матеріали "Справи №196" (1970-1984) / упоряд. В. Чорновіл. Київ : [б.в.], 2007. 912 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Chornovil_Viacheslav/Tvory_v_desiaty_tomakh_Tom_05/ (Дата звернення: 15.04.2024 р.).
3. В'ячеслав Чорновіл. Твори в десяти томах. Том 6 : документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / упорядкував. та коментар. Валентин Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2009. 1052 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Chornovil_Viacheslav/Tvory_v_desiaty_tomakh_Tom_06/ (Дата звернення: 18.04.2024 р.).
4. В'ячеслав Чорновіл. Твори в десяти томах. Т. 7 : Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 - грудень 1992) / [упорядкув. та комент. Валентини Чорновіл]. Київ : Смолоскип, 2011. 1079 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Chornovil_Viacheslav/Tvory_v_desiaty_tomakh_Tom_07/ (Дата звернення: 24.04.2024 р.).
5. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т. 1. Житомир : Рута, 2011. 752 с.
6. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т. 2. Житомир : Рута, 2011. 896 с.
7. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів. Інститут національних відносин і політології НАН України. Київ : Наукова думка, 1994. 558 с.

8. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. Т. 9 : (1989-2001 роки) / упоряд. і передм. Ю. Шаповала, ред. тому Я. Паньків. 2001. 658 с.
9. Українська Гельсінська група. 1978–1982: документи і матеріали / Упоряд. О. Зінкевич. Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1983. 998 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/103-ukrayinska-gelsinkska-grupa-1978-1982-dokumenty-i-materiyali/> (Дата звернення: 06.04.2024 р.).
10. Провісники свободи, державності і демократії: Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України. URL: <https://resource.history.org.ua/item/0002119> (Дата звернення: 15.03.2024 р.).

II. Мемуари

11. Горинь Б. Не тільки про себе: Книга перша (1955–1965). Київ: Пульсари, 2006. 352 с.
12. Горинь М. Запалити свічу. Харківська правозахисна група. Упорядник В.В. Овсієнко. Харків: Права людини, 2009. 328 с. URL: <http://dspace.op.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2827/1/int35-111-117.pdf> (Дата звернення: 05.06.2024 р.).
13. Коцюбинська М. Книга споминів. Харків: Акта, 2006. 288 с.
14. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. Київ: Радянська Україна, 1991. 123 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005378> (Дата звернення: 14.05.2024 р.).
15. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Харків: Харківська правозахисна група. Київ: Смолоскип, 2005. 322 с.
16. Плющ Л. У карнавалі історії: Свідчення. Київ: Факт, 2002. 630 с.
17. Танюк Л. Лінія життя: (з щоденників): У 2-х т. Харків: Фоліо, 2004. 557 с.
18. Чорновіл В. Пульс української незалежності: Колонка редактора. Київ: Либідь, 2000. 623 с.

III. Нормативно-правові документи

19. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392) URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п> (Дата звернення 17.05.2024 р.).
20. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Дата звернення: 12.04. 2024).
21. Історія України. Всесвітня історія. 6 - 11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL:https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/_programy-5-9klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf (Дата звернення: 08.04.2024).
22. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ МОН України № 527 від 06.06.2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/661/694/2d5/6616942d5ffb0528156496.pdf> (Дата звернення: 10.04.2024).
23. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/371070_699564 (Дата звернення: 20.03.2024).
24. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / за заг. ред. М. Грищенка. М-во освіти і науки України, 2016. 40 с.
- IV. Монографії і статті**
25. Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 2000. 341 с.
26. Батенко Т. «Я повстаю, отже, я існую...»: Політичний портрет Івана Геля. Львів: НТШ, 1999. 224 с. URL: <https://esu.com.ua/article-28997> (Дата звернення: 21.07.2024 р.).

27. Білик Я. Діяльність Народного Руху України і «Саюдісу» у процесі державотворення. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: *Історичні науки*. 2019. № 1;30 (69). С. 1–5.
28. Брайко О. До тридцятиліття Народного Руху України. *Сучасність*. 2019. № 2. С. 118–120.
29. Гель І. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття. Львів: Часопис, 2013. 392 с.
30. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. Одеса : Астропринт, 1997. 380 с.
31. Даниленко В. М. Державницька діяльність В.Чорновола (1990 - 1999 рр.). *Український історичний журнал*. 2013. № 4. С. 8-25.
32. Даниленко В. Україна в 1985-1991 рр. : остання глава радянської історії. Київ : Інститут історії України, 2018. 278 с.
33. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. 493 с.
34. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика: монографія. Тернопіль : Джура, 2011. 224 с.
35. Деревінський В. На гребні боротьби : діяльність В'ячеслава Чорновола у другій половині 1980-х рр. Київ : Укр. Вид. Спілка, 2010. 220 с.
36. Деревінський В. Ф. Становлення особистості В. Чорновола в шкільні роки. *Грані*. 2015. № 4. С. 132-135.
37. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: Вид. дім «КМ Аcaademia», 1998. 276 с.
38. Зайцев Ю. Дисиденти: опозиційний рух 60-80-х рр. Сторінки історії України ХХ століття. К.: Освіта, 1992.
39. Зінкевич О. Щоб не втрачали пам'ять про свій родовід // Молодь України. 1991.
40. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен: Український Вільний Університет,

1990. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12513/file.pdf> (Дата звернення: 11.01.2024 р.).
41. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-325-00704-1/5-325-00704-1.pdf> (Дата звернення: 16.02.2024 р.).
42. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ: Глобус, 1992. 175 с.
43. Ковтун В. Історія Народного Руху України. Київ : Факт, 1999. 407 с.
44. Крупник Л. Львів: місто влади. Історія та сучасність. Львів: Ахілл, 2008. 154 с.
45. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття. *Український історичний журнал*. 2001. № 4.- С. 3-41. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2001_4_3 (Дата звернення: 15.04.2024 р.).
46. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 495 с.
47. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.). Київ: Альтернативи, 2000. 359 с.
48. Панченко В. В'ячеслав Чорновіл: постать на тлі епохи. Дніпро. 2003. № 1-2.
49. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність*. 2000. № 4. С.65-84.
50. Побережець В. Участь В. Чорновола та Народного Руху України у державотворчих процесах 90-х рр. ХХ ст. Наукові записки. Серія: Історичні науки. Вип. 18. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. 246 с. С. 114-118.
51. Побережець Г., Шкварець В. Чорновіл В'ячеслав Максимович: життєпис-хроніка діяльності та творчості. Миколаїв: Іліон, 2012. 148 с.
52. Політичні партії в незалежній Україні: роль та місце у політичній трансформації суспільства / За заг. ред. І. Кураса. К.: ІПіЕНД, 2001. 704 с.

53. Русначенко А. Від імперії – до України. К.: Українська Видавнича Спілка, 2009. 366 с.
54. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х - початок 1990-х років. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
55. Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ: Знання, 1993. 89 с.
56. Секо Я. Історичний дискурс українських шістдесятників. Україна-Європа-Світ. Вип. 2: Міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль, 2009. с.153-160.
57. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (кер. авт. кол.). Київ: Політична думка, 1996. 716 с.
58. Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). Париж: Перша українська друкарня у Франції, 1967. 335 с.
59. Чорновіл опрокидує наклепи Радянської України. *Сучасність*. 1988. Ч 1. С. 130–133.
60. Шаповал Ю. В'ячеслав Чорновіл: Життя, як творчість і творчість, як життя. *Політика і культура*. 2000. № 34.

V. Матеріали наукових конференцій

61. Адамович С. В'ячеслав Чорновіл – інтелектуал, політик, творець новітньої Української державності. Чорноволівські читання. Візія майбутнього України: Матеріали III і IV наукових конференцій, присвячених 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016, 24 грудня 2017) / упоряд. В.Ф. Деревінський. Київ; Тернопіль: Бескиди, 2018. С.10-13.
62. Адамович С. Соборність в ідеології та діяльності Народного руху України. Чорноволівські читання. Візія майбутнього України: Матеріали III і IV наукових конференцій, присвячених 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016, 24 грудня 2017) / упоряд. В.Ф. Деревінський. Київ; Тернопіль: Бескиди, 2018. С.14-30.
63. Народний Рух України: місце в історії та політиці: Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції. Одеса: Астропринт, 2011. 234 с.

64. Чорноволівські читання. Візія майбутнього України : матеріали III і IV наукових конференцій, присвячених 80-ій річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола (Київ, 24 грудня 2016, 24 грудня 2027) / упоряд. В.Ф Деревінського. Київ – Тернопіль : Бескиди, 2018. 212 с.

VI. Підручники і посібники, навчально-методичні матеріали

65. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 160 с.

66. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. К.: ПІЕНД, 2002. 306 с.

67. Баханов К. О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: дидактичний слов.-досвід. / К. О. Баханов. Запоріжжя: Просвіта, 2002. 108 с.

68. Венцева Н.О. Вивчення історичних постатей на уроках історії України у 7 класі. Харків: Основа, 2010. 126 с. URL: <https://www.calameo.com/read/00314184383d9a9aab434> (Дата звернення: 08.08.2024 р.).

69. В'ячеслав Чорновіл. «Все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї...» (матеріали до навчально-виховних занять) / упоряд. Н. Уманців, Я. Козленко, С. Худецька, В. Островський. Івано-Франківськ: ІФОІППО, 2012. 152 с.

70. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 1996. 360 с.

71. Желіба О. Складаємо історичний портрет. Деякі рекомендації щодо вивчення історичної особистості на уроках історії. *Історія України*. 2006. № 42. С. 16-17.

72. Кондратюк К. Новітня історія України (1945–2020 роки): навч. посібник / Костянтин Кондратюк, Володимир Качмар. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 212 с.

73. Концепція та програми викладання історії України в школі (проект) Матеріали IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України “Концепція історичної освіти” / Упор. Н. Яковенко, Л. Ведмідь. Київ: ВД “Стилос”, 2009. 126 с.

74. Курилів В. Методика викладання історії. Львів, Торонто: Світ, 2003. 248 с.
75. Литвин В. Історія України: підручник. Київ: Наукова думка, 2006. 991 с.
76. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*, 2023. № 2. С. 53-63. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-8583-2023-2-53-63>
(Дата звернення: 18.09.2024).
77. Нехайчук Ю. Еволюція поглядів на роль видатних особистостей в історичному процесі. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки. 2015. Вип. 7. С. 204–213.
78. Пінчук А. Методика формування в учнів знань про історичну особу. Вісник Луганського нац. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки. 4.1. 2006. №19 (114). С. 67–72.
79. Пометун О. І. Предметна компетентність учнів у процесі навчання історії. *Практичний довідник кчителя історії*. – Бібліотека жерналу «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання». 2015. №2. С. 56-58
80. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 2. С.146-156.
81. Практичні заняття з історії в основній школі: методичний посібник / О. Пометун, Н. Гупан. К. : ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”, 2018. 160 с.
82. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів. *Історія в школах України*. 1999. № 1. С. 25– 28.
83. Хлібовська Г. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумчук, М. Є. Крижановська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. – Тернопіль: Астон, 2019. 256 с.

84. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

VII. Автореферати дисертацій

85. Деревінський В.Ф. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола: дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2013. 517 с.

86. Побережець Г.С. Внесок В. М. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки та розбудову державності України. Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Миколаїв, 2015. 22 с.

87. Пінчук А.С. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії (30-80-ті рр. XX ст.): Автореф. дис. канд. пед. наук / А.С. Пінчук; Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2006. 21с.

VIII. Відеоматеріали

88. В'ячеслав Чорновіл: Історичне інтерв'ю перед виборами 1991-го року, 2023. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=9_ExSL2ImHw (дата звернення: 10.08.2024).

89. В'ячеслав Чорновіл про промислове виробництво та демократичний рух. 1995 рік, 2017. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WsqXCHBCedQ> (дата звернення: 15.07.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

В'ячеслав з батьками та сестрою Валентиною

Джерело: «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» URL:
<https://www.istpravda.com.ua/reviews/2013/01/10/107648/>

Чорновіл - студент факультету журналістики Київського університету

Джерело: «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» URL:
<https://www.istpravda.com.ua/reviews/2013/01/10/107648/>

Додаток В

Чорновіл серед провідників рухівців Львівщини

Джерело: «В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика» URL:
<https://www.istpravda.com.ua/reviews/2013/01/10/107648/>

Історичне внесення прапора в сесійну залу Верховної Ради

Джерело: 1991 - проголошення державної незалежності України. URL:
<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/serpen/24/1991-progoloshennya-derzhavnoyi-nezalezhnosti-ukrayiny>

На засланні в Якутії

Джерело: Чверть століття без В'ячеслава Чорновола: яким був його життєвий шлях URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/96506/>

Пам'ятка “Як скласти історичний портрет?”

1. Як відбувалося становлення особистості історичного діяча?

- 1.1. Де і коли він народився?
- 1.2. Де і в яких умовах жив, зростав, виховувався?
- 1.3. Як формувалися його погляди?

2. Особисті якості й риси характеру.

- 2.1. Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?
- 2.2. Які з його особистих якостей вам подобаються, а які ні?

3. Діяльність історичного діяча.

- 3.1. Схарактеризуйте основні справи його життя.
- 3.2. Які успіхи й невдачі були в його справах?
- 3.3. Які верстви населення підтримували його діяльність, а які ні, і чому?
- 3.4. Хто був його друзями, а хто ворогами, і чому?
- 3.5. Якими були наслідки його діяльності: а) для сучасників; б) для нащадків.
- 3.6. За що людство пам'ятає цю людину?

4. Яке ваше особисте ставлення до історичного діяча?

- 4.1. Які почуття викликає у вас його діяльність?
- 4.2. Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності? Обґрунтуйте свою позицію.

Джерело: Курилів В. Методика викладання історії. Львів, Торонто: Світ, 2003. 248 с.

Віхи життєпису

24 грудня 1937 р. – народився у с. Єрки Черкаської області в сім'ї учителів. 1946 р. – розпочав шкільне навчання одразу із другого класу (читав із чотирирічного віку). У школі – голова ради піонерської дружини, секретар комсомольської організації, випускник-медаліст.

1955 р. – закінчив Вільховецьку середню школу Звенигородського району із золотою медаллю, вступив до Київського державного університету імені Тараса Шевченка на філологічний факультет, а з другого курсу перевівся на факультет журналістики.

1958 р. – поїхав (у зв'язку із неприємностями через свої суспільні погляди) на будівництво домни в місто Жданов (тепер – Маріуполь), де працював спочатку теслярем, потім – у виїзній редакції газети «Київський комсомолец».

1960 р. – закінчив університет з відзнакою, захистив дипломну роботу на тему «Публіцистика Бориса Грінченка».

Липень 1960 – травень 1963 рр. – працював на Львівській студії телебачення спочатку редактором, потім – старшим редактором передач для молоді, досліджував творчість Тараса Шевченка, Василя Самійленка, Бориса Грінченка.

Травень 1963 р. – переїхав до Києва, щоб продовжити науково-дослідницьку роботу з історії української літератури. До вересня 1964 року жив у місті Вишгород і працював на будівництві Київської ГЕС, де обраний секретарем комітету комсомолу, а також працював завідувачем відділу газети «Молода гвардія».

1963 р. – розпочав активну участь в діяльності руху шістдесятників; разом із Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Євгеном Сверстюком, Аллою Горською, Лесем Танюком писав, видавав та розповсюджував твори самвидаву, співорганізовував численні літературно-мистецькі заходи,

громадянські акції; брав активну участь у діяльності Київського клубу творчої молоді.

1964 р. – склав кандидатський мінімум, пройшов за конкурсом до аспірантури Київського пединституту, але не допущений до навчання через політичні переконання, що й стало перешкодою до захисту вже майже готової дисертації про громадську діяльність та публіцистичну творчість Б. Грінченка.

4 вересня 1965 р. – виступив разом з Іваном Дзюбою та Василем Стусом у кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» з протестом проти арештів української інтелігенції.

Вересень 1965 р. – звільнений з роботи в газеті «Молода гвардія», невдовзі улаштувався літературним працівником у газету «Друг читача».

Квітень 1966 р. – засуджений до трьох місяців примусових робіт за відмову давати свідчення проти братів Михайла і Богдана Горинів на закритому судовому процесі.

Травень 1966 р. – активізував працю над документальним дослідженням «Правосуддя чи рецидиви терору?». Рукопис книги офіційно надісланий першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту, голові КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченку, прокурору УРСР Ф. Глуху, голові Верховного Суду В. Зайчуку та іншим високопосадовцям. Дещо пізніше російський переклад праці, здійснений з ініціативи З. Франко, надісланий до ЦК КПРС, розповсюджений серед московських правозахисників. Одночасно з цим, праця переправлена за кордон і під назвою «Я нічого у Вас не прошу», видрукувана в часописі «Новий шлях», а в 1968 р. вийшла окремим виданням в Торонто (Канада).

3 листопада 1967 р. – заарештований, а 11 листопада засуджений за ст. 187-1 ч. 1 КК УРСР Львівським обласним судом на 3 роки ув'язнення в таборах суворого режиму за написання документальної збірки «Лихо з розуму: Портрети двадцяти “злочинців”», де подав матеріали про арештованих 1965 року шістдесятників.

Літо 1968 р. – провів 48-денне голодування, протестуючи проти вилучення написаних у таборі статей.

Лютий 1969 р. – звільнений із табору, з великими труднощами влаштувався на роботу. У відповідь на наклепи, нападки на І. Дзюбу написав статтю «Що і як обстоює Б. Сенчук», де викрив негідні методи ідеологічної роботи КПРС і КДБ.

1970 р. – працював спостерігачем метеостанції в Закарпатті, землекопом археологічної експедиції в Одеській області, вагарем на станції Скнилів у Львові, з 1971 року – у Львівському відділенні Українського товариства охорони природи.

1970 р. – розпочав випуск підпільного журналу «Український вісник», в якому друкував матеріали самвидаву, хроніку українського національного спротиву.

Літо 1971 р. – звернувся до Комісії з прав людини Організації Об'єднаних Націй із приводу загрози арештів української інтелігенції.

Вересень 1971 р. – виступив з листом «До ЦК КП України» на захист Валентина Мороза.

Жовтень 1971 р. – зніціював утворення «Громадського комітету захисту Ніни Строкатої».

12 січня 1972 р. – заарештований і 12 квітня засуджений Львівським обласним судом за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до шести років ув'язнення у таборах суворого режиму і трьох років заслання, відбував термін у мордовських таборах для політв'язнів ЖХ-385/17-А (с. Озерне) і ЖХ-385/3 (с. Барашево) 1975 р. – написав (разом із Борисом Пенсоном) книгу «Хроніка таборових буднів» (1975), котра нелегально передана з табору за кордон і опублікована 1976 року у журналі «Сучасність».

1978 р. – відправлений етапом на заслання в с. Чаппанду (Якутія), де працював чорноробом у радгоспі, пізніше в Нюрбі – постачальником; написав брошуру про боротьбу за статус політв'язня в таборах під назвою «Тільки один рік».

1978 р. – прийнятий до міжнародного «ПЕН-клубу».

22 травня 1979 р. – вступив до Української громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод (УГГ).

Квітень 1980 р. – заарештований на засланні за сфабрикованим звинуваченням і засуджений на п'ять років позбавлення волі.

1983 р. – звільнений за протестом прокурора Якутії без права виїзду в Україну; працював кочегаром на заводі будівельних матеріалів у місті Покровськ (Якутія).

Травень 1985 р. – повернувся в Україну, улаштувався на роботу у Львові кочегаром у Міськрембудтресті та школі-інтернаті.

Осінь 1987 р. – записав разом із М. Горинем інтерв'ю закордонній журналістці, через що влада розгорнула кампанію за їхнє видворення із СРСР.

Літо 1987 р. – відновив видання «Українського вісника».

11 березня 1988 р. – підписав з М. Горинем і З. Красівським звернення до української та світової громадськості про відновлення діяльності УГГ.

1988 р. – ініціював створення Української Гельсінської спілки (УГС), став її співголовою.

7 липня 1988 р. – оприлюднив розроблену з М. і Б. Горинями «Декларацію принципів Української Гельсінської спілки», очолював пресову службу УГС, написав і відредагував понад сто листів прес-служби УГС, які оперативно, у день виходу, передавалися по радіо «Свобода», а також розповсюджувалися самвидавом.

1988 р. – обраний співголовою Львівського обласного осередку Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» імені Василя Стуса.

8–10 вересня 1989 р. – обраний членом Великої Ради Народного Руху України (НРУ), з березня 1992 р. – співголова, а з грудня 1992 р. – голова НРУ.

Березень 1990 р. – обраний депутатом Львівської обласної ради та Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Квітень 1990 – квітень 1992 рр. – обраний головою Львівської обласної ради та обласного виконавчого комітету.

Осінь 1991 р. – балотувався кандидатом у Президенти України (2 місце, 7 420 727 голосів або 23,27 %).

Жовтень 1991 р. – обраний гетьманом українського козацтва, з квітня 1992 року перебував на постійній роботі в парламенті України, керував депутатською фракцією НРУ.

1995 р. – обраний членом української делегації в Парламентській Асамблеї Ради Європи.

Січень 1995 – травень 1998 рр. – працював шеф-редактором незалежної громадсько-політичної газети «Час-Тіме».

Жовтень 1998 – березень 1999 рр. – працював шеф-редактором газети «Час».

25 березня 1999 р. – загинув за нез'ясованих обставин в автокатастрофі на 5-му кілометрі шосе Бориспіль–Золотоноша. Відзначений Міжнародною журналістською премією імені Ніколаса Томаліна (1975 р.); Державною премією України імені Тараса Шевченка (1996 р.); нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (1997 р.); удостоєний звання Герой України з врученням ордена Держави (2000 р., посмертно).

Джерело: В'ячеслав Чорновіл. «Все, що мав у життю, він віддав для одної ідеї...» (матеріали до навчально-виховних занять) / упоряд. Н. Уманців, Я. Козленко, С. Худецька, В. Островський. Івано-Франківськ : ІФОШПО, 2012. 152 с.

Порівняльна таблиця В'ячеслав Чорновіл – Василь Стус

<i>Аспекти порівняння</i>	<i>В'ячеслав Чорновіл</i>	<i>Василь Стус</i>
<i>Біографічні дані</i>		
<i>Походження</i>		
<i>Характер</i>		
<i>Розумові здібності</i>		
<i>Творча спрямованість</i>		
<i>Вплив на літературу</i>		
<i>Державна діяльність</i>		
<i>Послідовність в діях</i>		
<i>Оцінка сучасниками та нащадками</i>		

Джерело: Власна розробка.

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок 55

Дата _____.____. 2024

Клас

11

Тема: Зростання суспільно-політичної активності громадян. В'ячеслав Чорновіл: Голос національного руху України.

Мета:

навчальна:

- визначати причини та передумови виникнення неформальних організацій в УРСР; / *інформаційна, логічна*
- охарактеризувати діяльність неформальних організацій в Україні; / *інформаційна*
- розкрити роль В'ячеслава Чорновола у боротьбі за незалежність України; / *інформаційна, аксіологічна*
- проаналізувати діяльність Української Гельсінської спілки; / *логічна*
- ознайомити учнів з історією Народного руху України за перебудову; / *інформаційна, логічна, хронологічна*
- охарактеризувати відродження релігійного та культурного життя. / *аксіологічна, інформаційна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових відповідей, вправи «Третій зайвий»); / *логічна*
- розвиток навичок роботи з історичним джерелом (*Уривок із мемуарів Василя Овсієнка, українського дисидента, Уривок із виступу Володимира Яворівського на установчому з'їзді Народного Руху України за перебудову, Уривок із виступу Дмитра Павличка на засіданні парткому Київської організації Спілки письменників України*); / *інформаційна*
- розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі відео *Живий ланцюг - Львів і Київ*); / *інформаційно-просторова*
- розвивати хронологічну компетентність (вправа «*Встанови хронологічну послідовність*»); / *хронологічна*
- розвивати вміння характеризувати історичні постаті (В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Іван Дач, Джеймс Мейс, Мирослав-Іван Любачівський, Мстислав Скрипник); / *аксіологічна*
- розвиток навичок роботи в групах (робота над проектами про діяльність НРУ). / *соціальна, громадянська*

виховна:

- виховувати патріотичні почуття та почуття гордості за співвітчизників, які боролися за незалежність України; / *громадянська, аксіологічна*
- формувати комунікабельність (на основі ігор, власних висловлювань щодо внеску В. Чорновола у розбудову української держави); / *логічна, аксіологічна*

- сформулювати власну думку про В'ячеслава Чорновола (біографія та джерела про життя та діяльність); / *аксіологічна*
- формувати національну свідомість (Вшанування пам'яті В'ячеслава Чорновола через перегляд фільму про його життя); / *аксіологічна, громадянська*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мозковий штурм», «Доповни речення»); / *мовленнєва, комунікативна*
- виховувати громадянську відповідальність (обговорення сучасних проявів громадської активності.); / *соціальна, громадянська*
- формування поваги до релігійних та культурних традицій; / *аксіологічна*
- виховання почуття справедливості та боротьби за права (проведення дискусії на тему прав людини в сучасному суспільстві). / *соціальна, логічна*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник «Історія України», 11 клас, Хлібовська. – 2019, презентація, відеоролик В'ячеслав Чорновіл – Львів (1990) «Розвалюється гнила російська імперія», фотографії, плакати, що ілюструють діяльність В'ячеслава Чорновола та НРУ, інший роздатковий матеріал.

Основні дати:

- **24 грудня 1937 р.** – народження В. Чорновола;
- **4 вересня 1965 р.** - виступ Чорновола у кінотеатрі «Україна» на прем'єрному показі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» із протестом проти арештів української інтелігенції;

- 1970 р. – випуск Чорноволом підпільного журналу «Український вісник»;
- 22 травня 1979 р. - Чорновіл став членом Української Гельсінської групи;
- 1987 р. - відновлено друк «Українського вісника»;
- липень 1988 р. - створено Українську Гельсінську спілку;
- вересень 1989 р. - виник Народний Рух України за перебудову;
- жовтень 1989 р. - Верховна Рада УРСР прийняла закон «Про мови в Українській РСР»;
- 1989 р. - відроджено Українську греко-католицьку церкву;
- 1990 р. - відновлено Українську автокефальну православну церкву;
- 1991 р. – участь Чорновола у перших президентських виборах;
- квітень 1992 р. - Чорновіл на постійній роботі в парламенті України;
- 1995 р. – Чорновіл - член української делегації в Парламентській асамблеї Ради Європи;
- 25 березня 1999 р. – смерть В. Чорновола в автокатастрофі.

Основні терміни: національний рух, неформальні організації, національна символіка.

Основні історичні постаті: В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Іван Дач, Джеймс Мейс, Мирослав-Іван Любачівський, Мстислав Скрипник.

План уроку

- 1. Поява неформальних організацій в Україні.*
- 2. Життя і діяльність В'ячеслава Чорновола: Відданість ідеалам свободи.*
- 3. Українська Гельсінська спілка. Народний рух України за перебудову.*
- 4. Відродження релігійного та культурного життя України.*

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів.		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<p>Письмова робота</p> <p>1. Порівняйте спроби реформування економіки у 1967 та 1985 роках. (Савіцька)</p> <p>2. З якою метою запроваджено командну економіку та чому вона зазнала крах? (Півхлопик)</p> <p>Усна відповідь</p> <p>1. Якими були наслідки командної економіки та як вони позначились на життєвому рівні населення? (Бойко)</p> <p>2. Чому, на вашу думку, заходи щодо реформування економіки у період перебудови були малоефективними? (П'ясецький)</p> <p>3. Як ви оцінюєте вплив політики центру на економіку України в період перебудови? Наведіть аргументи на підтримку своєї позиції. (Ковалюк)</p>	<p><i>Логічна</i> <i>Інформаційна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i></p>

			<p style="text-align: center;"><i>Дошка</i></p> <p>1. Вправа «Третій зайвий» (Бакайчук)</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Страйк на «Ясинуватська-Глибока», Страйки шахтарів у Києві, Страйк гірників на Донбасі.</i> • <i>Що із названого не належало до реформ, здійснених в процесі "перебудови"?</i> <ul style="list-style-type: none"> - надання громадянам можливості впливу на прийняття державних рішень і контролю за їхнім виконанням. - визнання пріоритету загальнолюдських цінностей та важливості глобальних світових проблем. - реабілітація політичних в'язнів, остаточне припинення переслідувань за політичне інакомислення. <p>2. Вправа «Встанови послідовність» та дай характеристику подіям. (Ярич)</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>початок страйку робітників шахти «Ясинуватська-Глибока»</i> - <i>закон «Про індивідуальну трудову діяльність»</i> - <i>початок кампанії з подолання пияцтва й алкоголізму</i> - <i>закон «Про розвиток на селі альтернативних форм господарювання»</i> 	<p style="text-align: center;"><i>Логічна Аксіологічна Просторова</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Хронологічна</i></p>
3 хв	III. Мотиваційний	Ребус		

	етап	 <p>Яке слово отримали? (<i>Організація</i>) Що таке організація?</p> <p>Організації поділяють на формальні та неформальні. Сьогодні ми ознайомимося з першими неформальними організаціями в Українській РСР.</p>	 <p>Вправа «Кола на воді». До кожної літери поняття ОРГАНІЗАЦІЯ доберіть прикметник, що на вашу думку, його найточніше характеризує. /логічна, аксіологічна</p>	
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		<p>1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (<i>Вербовська</i>)</p> <p>2. Які характерні риси цієї епохи? (<i>Бордюжан</i>)</p>	<p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p>
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	<p>1. Поява неформальних організацій в Україні.</p> <p>Перебудова в СРСР, зокрема Чорнобильська катастрофа, спричинила посилення національного руху в Україні. Це стало можливим завдяки активності українців, які під впливом</p>	<p>Робота з термінами: <i>Організація.</i></p>	

		<p>екологічної катастрофи почали вимагати незалежності та правдивої інформації. / <i>інформаційна</i></p> <p>Під тиском громадськості відбулося пом'якшення репресивного законодавства, що привело до звільнення політичних в'язнів, серед яких було багато українських дисидентів. Ці зміни, разом із гласністю та свободою слова, сприяли самоорганізації суспільства і створенню неформальних організацій. / <i>інформаційна</i></p> <p>Заснування культурологічних і правозахисних організацій:</p> <p>1) 1987 р. - з ініціативи колишніх дисидентів у Києві заснований Український культурологічний клуб (УКК). / <i>хронологічна, просторова</i></p> <p>На засіданнях критикували: / <i>інформаційна</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • чинну радянську систему • національну політику КПРС і радянської держави • висловлювали міркування щодо необхідності заміни комуністичного світогляду християнським віровченням 	<p><i>Неформальна організація.</i></p> <p>Знайдіть у них спільне та відмінне. (Матковська)</p> <p>Поміркуйте, з якою метою могли виникати неформальні організації в Українській РСР. (Глушкевич)</p> <p>Які процеси активізували український національний рух? (Волощук)</p> <p>Коли і де в УРСР виникли перші неформальні організації? (Мужик)</p> <p>Як можна пояснити поширення неформальних об'єднань в різних містах УРСР, зокрема в Києві, Львові, Харкові, Полтаві, Ялті та Одесі? (Волочій)</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p>
--	--	---	--	---

		<ul style="list-style-type: none"> • обговорювали актуальні проблеми історичного минулого України. <p>2) 1987 р. - в Львові розгорнуло діяльність культурологічне «Товариство Лева», яке об'єднало переважно молодь. / <i>хронологічна, інформаційна</i></p> <p>Робота з джерелом Уривок із мемуарів Василя Овсієнка, українського дисидента (ст. 167-168)</p> <p>Поширення неформальних організацій та їхній вплив: Виникли численні неформальні громадські об'єднання по всій УРСР, включаючи Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів, клуб «Спадщина», студентське об'єднання «Громада», Спілка незалежної української молоді (СНУМ), та інші. Завдання організації: сприяли руйнуванню комуністичних стереотипів, відновленню історичної правди, та активізації громадськості. / <i>інформаційна</i></p>	<p>Запитання до джерела Визначте передумови створення Українського культурологічного клубу. (Гаврилюк)</p> <p>Які альтернативні до владної преси почали виходити газети й журнали в УРСР наприкінці 1980-х років? (Ярич)</p> <p>Яка роль медіа та видавничої справи відігравала у поширенні ідеї національної самосвідомості та громадянського суспільства в Україні у період перебудов? (Федорчак)</p> <p>Яке значення мала поява «самвидавівських» газет і журналів для українського суспільства в кінці 1980-х років? (Гусів)</p>	<p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i> <i>Інформаційна</i></p> <p><i>Логічна</i></p>
--	--	---	--	--

		<p>Активно популяризувала альтернативні до владної ідеології погляди преса. Почали виходити «самвидавівські» газети та журнали.</p> <p>1987 р. В'ячеслав Чорновіл відновив друк «Українського вісника».</p> <p>Створена в 1987 році Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ) . / <i>хронологічна, інформаційна</i></p> <p>Робота з джерелом <i>Зі спогадів Юрія Волощака, співзасновника культурологічного клубу «Товариство Лева» (ст. 168)</i></p> <p>2. Життя і діяльність В'ячеслава Чорновола: Відданість ідеалам свободи.</p> <p>Розпочнемо ми обговорення даного питання із одного вислову В'ячеслава</p>	<p>Запитання до джерела</p> <p>Яка подія стала приводом для створення «Товариства Лева»? (<i>Ковач</i>)</p> <p><u>Групова дискусія:</u> (<i>усі учні, які поділені на групи</i>)</p> <p>У кожній групі завдання обговорити один із аспектів вислову.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Група 1: <i>Що означає "любити Україну понад усе сьогодні — маючи" в сучасному контексті?</i> • Група 2: <i>Чому єдність є ключовим фактором для перемоги і шляху до світла?</i> • Група 3: <i>Які уроки ми можемо винести з цього вислову для запобігання поразки та ганьби?</i> <p>Що із попередніх років навчання Вам відомо про В. Чорновола?</p>	<p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Комунікативна</i></p> <p><i>Громадянська</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p>
--	--	---	---	--

		<p>Чорновола: <i>Дай Боже нам любити Україну понад усе сьогодні — маючи, щоб не довелося гірко любити її, втративши. Настав час великого вибору: або єдність і перемога та шлях до світла, або поразка, ганьба і знову довга дорога до волі</i></p> <p>У 1960-х Чорновіл став одним з лідерів дисидентського руху в Україні. Засновник та редактор «Українського вісника», в якому оприлюднювали матеріали самвидаву та хроніки національного спротиву. / <i>інформаційна</i></p> <p>Разом з Василем Стусом та Іваном Дзюбою узяв участь у прем'єрі фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» у вересні 1965-го. Під час якої відбулася акція протесту щодо незаконних арештів української інтелігенції. / <i>хронологічна, інформаційна</i></p> <p>1966-го написав</p>	<p>Що таке «Український вісник», і яку роль він відігравав у дисидентському русі? (<i>Півхлопик</i>)</p> <p>Яке значення для українського суспільства мала акція протесту під час прем'єри фільму «Тіні забутих предків»? (<i>Савіцька</i>)</p> <p><u>Мікрофон</u></p> <p>Які аналогії можна провести між життєвим шляхом В'ячеслава Чорновола та іншими українськими дисидентами, такими як Василь Стус чи Іван Дзюба?</p> <p>Як ви вважаєте, чому праця Чорновола «Правосуддя чи рецидиви терору» вважається однією з найсміливіших публіцистичних робіт свого часу?</p> <p>Чому В'ячеслава Чорновола назвали «Неугомонний» в документах КГБ?</p>	<p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p>
--	--	---	--	---

дослідження «Правосуддя чи рецидиви терору». Наступного року уклав збірку «Лихо з розуму» (Портрети двадцяти «злочинців»). Тут оприлюднив матеріали про заарештованих 1965-го шістдесятників. / *хронологічна, інформаційна*

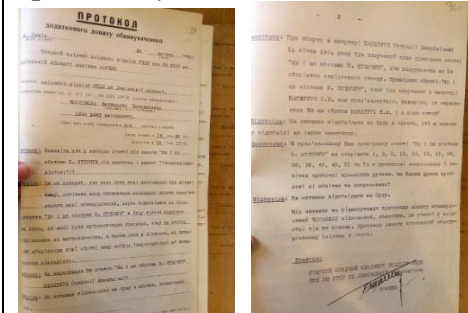
За активну журналістську та правозахисну діяльність тричі був ув'язнений та відбув понад 15 років таборів. / *інформаційна*
«Неугомонний» - прізвисько Чорновола у документах КГБ. / *інформаційна*

В одному з інтерв'ю В'ячеслав Чорновіл говорив, що хотів би піти з життя «миттєво, на льоту».

25 березня 1999-го він загинув у автокатастрофі на шосе біля Борисполя. / *хронологічна, просторова*

"Ташмиці допиту: розкрий приховане між рядків" (всі учні)

Ознайомтесь із текстом допиту та проаналізуйте його:

Запитання до допиту:

1. Зверніть увагу на формулювання запитань та відповідей. Як, на вашу думку, слідчий намагається вплинути на Чорновола?
2. Чи є у тексті моменти, які здаються дивними або нелогічними? Якщо так, то чому вони здаються вам такими?
3. На основі тексту спробуйте описати характер Чорновола. Як він поводить себе під тиском?
4. Чи спостерігається зміна тону або стилю запитань і відповідей у процесі допиту?

Логічна

Інформаційна

Логічна

Інформаційна

Логічна

		<p>3. Українська Гельсінська спілка. Народний рух України за перебудову.</p> <p>У грудні 1987 року колишні політичні в'язні оголосили про відновлення Української Гельсінської групи. / <i>інформаційна, хронологічна</i></p> <p>Липень 1988 року на 50-тисячному мітингу у Львові було заявлено про перетворення її на Українську Гельсінську спілку. / <i>інформаційна, хронологічна, просторова</i></p> <p>Голова спілки - Левко Лук'яненко. 7 липня 1988 року оприлюднено «Декларацію принципів УГС». / <i>хронологічна</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • УГС виступила за вихід України зі складу СРСР і боролася за створення незалежної держави, пропагуючи самовизначення українського народу. • Незважаючи на переслідування та репресії з боку офіційної влади, УГС здобула значний авторитет серед населення та відіграла важливу роль у демократичних та національно-визвольних процесах в Україні. / 	<p><u>Схема, яку заповнюють учні «Що мені відомо про УГГ від початку діяльності і до 1987 року»</u></p> <p>Див схему 1 нижче ↓</p> <p>Капелюх питань</p> <p>Які ключові події передували оголошенню про відновлення Української Гельсінської групи у грудні 1987 року? (П'ясецький)</p> <p>Яким чином діяльність Української Гельсінської спілки підкріплювала ідею незалежності України та її вихід зі складу СРСР? (Савіцька)</p> <p>Чому авторитет Української Гельсінської спілки серед населення тільки зростав попри спроби дискредитації з боку радянської влади? (Матковська)</p> <p>Яким чином членів УГС переслідували та дискредитували із боку радянських влад? (Ярич)</p>	<p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p>
--	--	---	--	--

		<p><i>інформаційна</i></p> <p>У вересні 1989 року з ініціативи Спілки письменників України, яку підтримали український «Меморіал» і Товариство української мови імені Тараса Шевченка, виникла наймасовіша політична організація — Народний Рух України за перебудову. <i>Інформаційна, хронологічна.</i></p> <p>Робота в парах</p> <p>Опрацюйте фрагмент історичного джерела</p> <p>Зі спогадів одного з фундаторів Руху Сергія Головатого.</p> <p><i>«Коли ми збиралися на засідання, обговорювали документи – страху не було. Та й у повітрі не висіло, що щось може статися, бо робилося відповідно до тої атмосфери, яка існувала у всьому Радянському Союзі, особливо за підтримки Горбачова. Бо і перша ж назва – для нас було зрозуміло, що ми</i></p>	<p>Робота з текстом підручника. (с. 170)</p> <p>Опрацюйте матеріал підручника та складіть таблицю за такими критеріями: <i>рік створення, очільник, ідеологія, мета, характер діяльності, основні заходи, значення діяльності.</i></p> <p>Чому ж у назві руху не звучало «за незалежність»? (Ковач)</p> <p>Яким чином Чорновіл та Лук'яненко виступали за ідею незалежності і як це відображалось в їхній діяльності? (Півхлотик)</p> <p>Чому формулювання "за перебудову" було</p>	<p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p>
--	--	--	--	--

		<p>напишемо «за перебудову», щоб нас не тягали... Ми за перебудову, за те, що Горбачов проголосив!» – «Давайте напишемо «за перебудову» – і нас не будуть довбати і не будуть цькувати. А коли напишемо «за незалежність» – ми собі закриємо шлях, – додає Головатий. – І Чорновіл, і Лук'яненко виступали (за незалежність) – це було не просто в повітрі, це було проголошено! Просто в документах це не можна було написати, бо нас би не зареєстрували в Радянському Союзі».</p> <p>Перегляд відеоролику https://www.youtube.com/watch?v=u1WOUj5LGHU</p>	<p>більш прийнятним для радянської влади, ніж "за незалежність"? (Вербовська)</p> <p>Мозковий штурм (усі учні)</p> <p>Пригадайте, яка визначна подія в історії України відбулася 22 січня?</p> <p>Яку річницю Соборності України відзначили «Живим ланцюгом»?</p> <p>З якою метою була проведена акція?</p> <p>Про що, на вашу думку, свідчить така масовість даної акції?</p>	<p><i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Громадянська</i></p> <p><i>інформаційна,</i> <i>логічна,</i> <i>аксіологічна,</i></p>
--	--	---	---	--

		<p>4. Відродження релігійного та культурного життя України.</p> <p>Представлення учнями випереджувального завдання: творчий плакат або власна газета.</p> <p>1 група - "Екологічні проблеми України в період перебудови".</p> <p>2 група - Підтримка релігійних об'єднань в Україні під час перебудови".</p> <p>3 група - "Роль української інтелігенції в розколі радянської ідеології".</p>		<p><i>просторова, хронологічна, громадянська, комунікативна</i></p>
б хв	VI. Систематизація знань		<p><u>Самостійна робота</u></p> <p>1. Продовжте речення "Неформальні організації, об'єднання - це ..."</p> <p>2. Вкажіть напрямки діяльності неформальних організацій часів "перебудови".</p> <p>3. Прочитайте фрагмент джерела. "Головною метою діяльності ... визначає: - побудову в Україні демократичного й</p>	<p><i>Логічна Інформаційна</i></p>

			<p>гуманного суспільства, в якому буде досягнуто справжнє народовладдя, добробут народу і умови для гідного життя людини, відродження та всебічний розвиток української нації, забезпечення національно-культурних потреб усіх етнічних груп республіки; - створення суверенної української держави..." Яка організація чи об'єднання формулювали так свої завдання?</p> <p>4. В'ячеслав Чорновіл став членом УГС у ...</p> <p>5. Назвіть один із висловів В. Чорновола:</p> <p>6. У Законі УРСР «Про мови в Українській РСР» йдеться: «Мовою роботи, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних і громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська мова...» Поміркуйте, чи актуальне нині це положення закону.</p> <p>7. До яких змін в українському церковному житті привів релігійний рух у період перебудови?</p> <p>8. Які були ключові виклики та перешкоди, з якими стикався В'ячеслав Чорновіл у своїй політичній кар'єрі?</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i> <i>Інформаційна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p>
3 хв	VII. Висновки	З перебудовою в Україні почався активний національний рух, який відображався в самоорганізації суспільства і створенні неформальних		

		<p>організацій. Цей період відзначився змінами у законодавстві та звільненням політичних в'язнів, що сприяло підвищенню гласності та свободи слова. В Україні з'явилися різні політичні клуби, культурологічні об'єднання та правозахисні групи, які активно критикували радянську систему та виступали за національну самобутність. Цей період також характеризувався зростанням патріотичного настрою та боротьбою за незалежність. / <i>інформаційна</i></p> <p>В. Чорновіл став символом опозиційного руху проти радянського режиму, що відзначався неуступністю і готовністю підкріпити слова діями. Чорновіл активно протистояв репресіям і засуджував політику Комуністичної партії, що спричинило його численні затримання і перебування у таборах. Він був ініціатором створення Народного Руху України і грав ключову роль у формуванні громадянського суспільства після отримання незалежності Україною. / <i>інформаційна</i></p> <p>Закладення Української Гельсінської спілки (УГС) в 1988 році і становлення Народного Руху України за перебудову (НРУ) в 1989 році відзначилося значним</p>		
--	--	---	--	--

		<p>піднесенням національної свідомості та політичної активності в Україні. Створення цих громадсько-політичних організацій відображало прагнення українського народу до самовизначення та демократизації, а також сприяло відкритій критиці тоталітарного режиму СРСР. / <i>інформаційна, хронлогічна</i></p>		
<i>1 хв</i>	VIII. Домашнє завдання		<p>Опрацювати параграф 26.</p> <p>Створити інтелект карту, що ілюструє ключові події, особистості та поняття, пов'язані з В'ячеславом Чорноволом і його роль у національному русі.</p>	

Схема 1 «Що мені відомо про УГГ від початку діяльності і до 1987 року»